

Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim

Erhan TÜRBEDAR
ASAM Balkan Uzmanı
eturbedar@asam.org.tr

Özet: 1990'larda dünyanın tanık olduğu önemli olaylardan biri, Bosna savaşı olmuştur. O yıllarda, Bosna ve Boşnaklar komşularının sistematik saldırısına uğramış olmasına rağmen, dünya Bosna'da yaşananlara uzun süre bir iç savaş gözüyle baktı. Boşnaklar ise, tarih içinde defalarca olduğu gibi, Sırp ve Karadağlıların yeni bir saldırısına uğradıklarını söylüyorlardı. Bosna savaşıyla birlikte, son 350 yıl içinde Boşnaklar on temel mezalim dalgasına uğramıştır. Bir süreklilik arz eden bu mezalim dalgalarında Boşnakların tek "suçu", farklı isim taşımaları ve tanrıya farklı bir şekilde dua etmeleriydi. Diğer taraftan, bu mezalimlerin ortak amacı, etnik temizlik yoluyla Boşnakların sayısını azaltmak, Boşnakları göçe zorlamak ve nihayetinde bölgenin etnik haritasını değiştirmek olmuştur. Bu makalede, tarihte Boşnaklar üzerinde işlenen mezalimlerin genel hatlarıyla aydınlatılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bosna, Sancak, Boşnaklar, Mezalim.

The Atrocities the Bosniaks Have Been Subjected to Throughout History

Abstract: One of the most important events of the 1990's, as witnessed by the world, was the war in Bosnia. Although Bosnia and the Bosniaks were subject to systematic attacks from their neighbors during this period, the world complacently regarded the Bosnian crisis as a civil war. The Bosniaks however, having been targeted repeatedly throughout history by the Serbs and Montenegrins, maintained that they were once again under their attack. Including the Bosnian war the Bosniaks have been subjected to atrocities in ten waves throughout a span of 350 years. The only "fault" of the Bosniaks who endured these atrocities was that they carried different names and that they communed with God in a different manner. The common objective of these atrocities was to systematically thin the Bosniak population through ethnic cleansing thus forcing them into exile and in effect ultimately changing the ethnic geography of the region. This article aims to shed light on the massacres inflicted upon the Bosniaks through history.

Key Words: *Balkans, Bosnia, Sandzak, Bosniaks, Atrocity.*

Giriş

1352 yılında Gelibolu'nun yakınlarındaki Çimpi Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Osmanlılar Balkanlar'a ilk adımını atmış, bunu ise Orta Avrupa'ya doğru yaklaşık 350 yıl süren ilerleme izlemiştir. Bu ilerlemenin ardından bir geri çekilme süreci başlamış ve yaklaşık 210 yıl devam etmiştir. 1912 yılından itibaren Osmanlı Balkanları tamamen kaybetmiştir.

Osmanlılar Balkanlar'ı fethederken, istisnai olaylar hariç, gayrimüslimlere planlı ve sistematik zulümler uygulamamıştır. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren iki temel husus savaşta kullanılabilecek insan gücü ve bunlara ödenecek olan para olduğu için, fethettiği Hristiyan devletlerdeki yönetime, toplum yapısına ve ayinlere genellikle müdahale etmemiştir. Sultanların Balkanların gayrimüslimlerini islamlaştırma veya Türk olmayanları türkleştirme gibi politikaları da olmamıştır.¹ Sultanlar ayrıca, yetkilerini kullanırken sadece şeriatı değil, tebası olan halkların örf ve adetlerini de dikkate almıştır.² Osmanlılar yerel nüfusun dinsel yapısına zorunluluk olmadıkça müdahale etmedikleri gibi, kiliselerin yok edilmesi gibi bir politikadan da uzak kalmışlardır. Tam tersine, Osmanlı yönetimi sırasında, Balkanlar'ın birçok yerinde, yeni kiliselerin ve manastırların inşasına izin verilmiştir.³ Ne var ki Balkanlı tarihçiler bu tür gerçeği göz ardı etme eğilimindedirler.

Osmanlı Avrupa'ya zulüm yapmak için gitmemiş olmasına rağmen, çekilme sürecinde, buralarda yerleşik Müslüman halk sistematik mezalime maruz kalmıştır. Batılı tarihçilerden hemen hiç biri, Balkan Müslümanlarının başarılarına gelen trajedilerle ilgilenmemiştir. Resmi rakamlara göre günümüzde Balkanlardaki Müslümanların toplam sayısı yaklaşık 8 milyon 250 bin civarındadır. Bu rakam bölgenin toplam nüfusunun yüzde 12'sine karşılık gelmektedir. Oysa, Osmanlı nüfusu ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Kemal Karpat'a göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların Balkanlardaki

- 1 Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 23; Vladimir Velebit, "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population", *East European Quarterly*, Cilt 33, Sayı 2, Yaz 1999.
- 2 Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1999, s. 170.
- 3 Géza Dávid, "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", Metin Kunt ve Christine Woodhead (der.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 124, 2002, s. 76.

nüfusa oranı yüzde 43'lere varmıştı.⁴ Bu fark, başlı başına, Balkanlardaki Müslüman varlığının yok edilişinin incelenmesini gerektirmektedir. Mezalim Balkanlardaki Müslümanların ortak kaderi olmuştur. Bunların içinden Boşnaklar, tarihin onlara karşı en acımasız davrandığı kanaatinde-
dirler. Son 350 yıl içinde Boşnaklar on ayrı devrede sistematik mezalimin kurbanı olmuşlardır. Bunlardan sonuncusu olan ve 1992-1995 yılları arası-
nda yaşanan Bosna savaşı ise, tarih içinde Boşnaklara karşı işlenen mezalimin bir devamı niteliğindedir. Bu makalenin amacı, Müslüman bir halk olmaları nedeniyle Boşnakların uğradığı mezalime ışık tutmaktır. Görüleceği gibi, Boşnaklar barış dönemlerinde bile, hiçbir suç işlemeyen, sırf sahip olduk-
ları kimlikleri yüzünden öldürülmüştür. Bu mezalim incelenmeden önce, kısaca Boşnakların kimliği üzerinde durulmasında yarar görmekteyiz.

Boşnaklar Kimdir?

Bosna'nın Osmanlı döneminde bir "altın çağı" yaşadığı doğrudur. Ancak, Boşnaklar üzerine çalışırken, Osmanlı öncesi dönemden işe başlamak ge-
rekmemektedir. Aksi takdirde, "Bosna ve Boşnaklar tarihte hiçbir zaman var olmamıştır" diyerek, Boşnakların kimliği ile ilgili, kendi amaçları doğrultu-
sunda yazı yazma eğiliminde olan Sırp ve Hırvat tezlerine hizmet edilecek-
tir. Hırvatlarda ve Sırlarda, Bosna'yı kendi topraklarına dahil etme arzusu, tarih içinde sürekli var olmuştur. Bu yöndeki planlarını hayata geçirebilme-
nin araçlarından biri, Boşnak kimliğini bütünüyle reddetmekten geçmiştir.⁵ Özellikle milliyetçilik akımlarının ağırlık kazandığı 19. yüzyılda bu yönde daha sistematik adımlar atılmış ve tarih kitapları yeniden yazılmıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığında zaman, Bosna Devleti Orta Çağ'dan beri sürekli var olmuş ve önce Banlar, ardından krallar tarafından yönetilmiştir. Bosna toprakları bazen genişlemiş, bazen de daralmıştır. Ne var ki Bosna'nın Orta Çağ tarihi yeterince araştırılmış değildir. Bu konudaki boşluğu kapatma-
ya çalışan Zagreb Üniversitesi'nden Hırvat asıllı tarihçi Nada Klaiç'e göre, Orta Çağ'daki Bosna Devleti, komşu Sırp ve Hırvat devletlerinden daha es-

4 Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Eylül 2005, s. 42.

5 Aslında Balkanlar'da Müslümanların etnik ve kültürel kimliği de yok edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, "Ömer" ismi üzerine anlatılan hikâye, Türklerin sahip oldukları kimliklerinden nasıl koparılmaya çalışıldığını göstermek-
tedir: Makedonya'da yaşayan ve soy ismi Ömer olan bir Türk, Yugoslavya Krallığı sırasında Omeroviç, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği Bulgar işgali sırasında Omerov, en sonunda da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Makedonya Cumhuriyeti'nde Omerski olarak isim değişikliklerine uğramış, her seferinde de Türk asıllı Ömer'e, Slav kökenli olduğu propagandası yapılmıştır.

kidir.⁶ Diğer taraftan, Orta Çağ Bosna Devleti'nin, günümüze kadar bir süreklilik arz ettiği görülmektedir. Osmanlı döneminde Bosna ayrı bir birim olarak varlığını sürdürmüş, Boşnakça ise devlet dilleri arasında sayılmıştır. Bunun yanında Bosna, 1878 yılından itibaren girdiği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi altında da, 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda ve sonraki Yugoslavya devletlerinde de, hep kendi topraklarıyla ayrı bir bütünü oluşturmuştur.⁷

Boşnakların kökeni araştırılmaya başlandığı zaman, genel olarak “tanrının sevdiği kulu” anlamına gelen Bogumiller karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Boşnak tarihçiler genel olarak Bogumillik içinde kökenlerini, siyasi ve kültürel kimliklerini aramaktadırlar. Bogumiller hem Katolik, hem de Ortodoks kilisesine direnmiş ve kendi “Bosna Kilisesi”ne sahip olmuştur. Bosna'da Katolik Kilisesi'nin etkisinin zayıflamasını, kendine özgü kavramlarıyla Bosna kilisesinin yayılmasını hoş karşılamayan Papalık, Bosna'ya karşı Haçlı Seferleri örgütlemiştir.⁸

Hangi ırk ve milletlerin Bosna'nın kültürel değerlerinin ilk temsilcilerinin olduğu konusunda yeterli açıklık bulunmuyor ise de, bu çerçevede Bosna'nın en eski yerlileri olarak “İlirler” anılmaktadır. Nitekim bazı tarihçiler, Orta Çağ Bosnalılarının kimliklerinde, İilir kökenine işaret etmektedir.⁹ Dahası, nadir de olsa, Bosna'da kökleri İilir kavimlerine kadar uzanan bir kültürel devamlılığın izlerine de rastlandığına işaret edilmektedir.¹⁰

Tarihçi Enver İmamović, “Boşnak” kelimesinde 2000 yıldan fazla bir sürekliliğinin var olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Antik Çağ'da Bosna'da “Poseni” (Boseni) olarak anılan bir İilir kavmi yaşamıştır. İmamović ayrıca, Roma İmparatorluğu döneminde Bosna'nın “Bassania” ismiyle anıldığını ispatlandığını ileri sürmektedir. Bunun dışında, 6. ve 7. yüzyıllarda Slavların

6 Nada Klaić, “Srednjovekovna Bosna: Politički Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)”, Jusuf Žiga (der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 2000, s. 51.

7 Yalnızca 1939 tarihli Tsvetkoviç-Maçek anlaşmasıyla Bosna toprakları kısa bir süre Sırp ve Hırvatlar arasında bölüştürülmüş, ancak kağıt üzerinde kalan bu anlaşmayı Boşnaklar hiçbir zaman tanımamıştır.

8 Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999, ss. 65-88.

9 Örnek olarak bkz. Enver İmamović, *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine*, Saraybosna: Art 7, 1998, ss. 5-30; Vera Kržišnik Bukić, *Bosanski Identitet*, Saraybosna: Bosanska Knjiga, 1997, s. 20; Dubravko Lovrenović, “Od Slavonskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)”, Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998, ss. 46-47.

10 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 33.

Balkanlar'a gelmesiyle "Bassania"nın önce "Bosona", ardından "Bosna" olarak ad değişikliğine uğradığını savunmaktadır.¹¹ Bu tür tezlerden hareketle, Boşnak tarihçiler, Orta Çağ'da Bosna topraklarında yaşayanların genel olarak "Boşnyani" adıyla anıldıklarını belirtmektedirler. Boşnyani'den ise "Boşnyak" ("Boşnak") kelimesi gelişmiştir.

Görüldüğü gibi, "Bosnalı" kavramı, her şeyden önce kökleri geçmişe uzanan etnik ve siyasi bir kimliği ifade etmektedir. Enver İmamović'in analizinden ise Boşnakların ne "islamlaşmış Sırlar" ne de "islamlaşmış Hırvatlar" olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bu konuda Boşnak tarihçileri arasında bile bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin, tarihçi Mustafa İmamović Boşnakları, etnik açıdan güney Slav kökenli, dini ve kültürel-politik deneyim açıdan ise güney Slavlardan farklı bir millet olarak tanımlamaktadır.¹² Gerçekten de, 6. ve 7. yüzyıllardaki Slav istilaları, her şeyden önce Bosna'da yeni bir dilsel ve kültürel kimliğin oluşmasını sağlamıştır. Slavların Bosna yerlileri üzerindeki etkisi o kadar güçlü olmuştur ki, bu ülke Orta Çağ'da tipik bir Slav devleti görünümünü vermiştir.¹³ Nitekim o döneme ait dilsel ve kültürel nedenlerden dolayı, Bosna'yı oluşturan nüfus Slav olarak adlandırılabilir. Ancak, Bosna nüfusundaki ırksal çeşitlilik olgusu da dikkate alınmalıdır. Tarih içinde Gotlar, Hunlar, İranlı Alanlar ve Avarlar gibi değişik ırklar Batı Balkanlara yerleşip, Romalılar ve Slavlar arasına karışmışlardır.¹⁴ Bir Türk kavmi Avarlar, 7. yüzyılda Bizans, Hırvat ve Bulgar orduları tarafından Balkanlardan sürülmüştür. Ancak, yapılan bazı araştırmalar, Bosna ve Karadağ'ın bazı bölgelerinde Avarlara ait uzun süreli yerleşim alanlarının mevcut olduğunu göstermiştir.¹⁵ Nada Klaić, Slavların ilk politik (devlet) örgütlenmelerinde, önemli Avar unsurlarının yer aldığını savunmakta ve Avarlar'ın Bosna topraklarında yaklaşık 200 yıl sürmüş olan yönetiminden söz etmektedir.¹⁶ Klaić ve diğer bazı tarihçiler, ilk Slav yöneticilerine ait "Ban" ve "Jupan" gibi unvanların, kelime olarak Avarlara ait olduğunu ve "zengin"/ "mülk sahibi" anlamlarına geldiğini de ileri sürmektedir.¹⁷

11 E. İmamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 31-32.

12 Mustafa İmamović, "Boşnjački Etnos: Identitet i Ime", *Prilozi*, Saraybosna: Institut za Istoriju, 2003, ss. 314-315.

13 Harun Crnovršanin ve Nuro Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja: Bosna, Sandžak i Kosovo Kroz Historiju*, Tuzla: Bosanska Riječ, 2001, s. 30.

14 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, ss. 34-36.

15 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 36.

16 N. Klaić, "Srednjovekovna Bosna...", ss. 60-63.

17 N. Klaić, "Srednjovekovna Bosna...", s. 63; D. Lovrenović, "Od Slavenskog...", s. 47.

Boşnakların tarihsel merkezi ve anavatanı Bosna-Hersek 1463 yılında Osmanlı tarafından fethedilmiştir. Osmanlılar Bosna-Hersek'i sadece fethetmemiş, buraya yeni bir medeniyeti de getirmiştir. Günümüzde de gözlemlenen İslam kültürü, söz konusu medeniyetin Bosna'da oldukça benimsendiğini göstermektedir. Modern Boşnak kimliği, bu suretle, Osmanlı Devleti yönetimi sırasında bugünkü şeklini almıştır.

Boşnakların etnik kökeni ve kimliği üzerine tartışmayı daha fazla sürdürmek, bu makalenin amacını aşacaktır. Kanaatimizce, politik açıdan Bosna devletinin yok edilmesi maksadıyla Boşnak kimliğinin reddediliyor olması başlı başına bir mezalim sayılmalıdır. 1990'lardaki Bosna savaşında, Sırplar tarafından bombalanan ilk yerler arasında, zengin Osmanlı arşivine sahip olan Saraybosna Şark Enstitüsü ve Bosna-Hersek Milli Kütüphanesi yer almıştır. Bunların yok edilmesiyle, herhalde, Boşnakların tarihinin silinmesine çalışılmıştır.

1683-1699: Katolik İttifak Güçlerinin Müslümanlara Saldırısı

Bosna'nın Osmanlı Devleti içine dahil edilmesinin ardından, Boşnaklar da bu yeni yöneticilerinin fetih ordusu içinde yer almıştır. Örneğin, Macaristan'ın işgalinin yolunu açan 1526'daki Mohaç Muharebesi'ne, Bosna'dan 20 bine yakın kişi katılmıştır.¹⁸ Diğer taraftan, 1711 yılında Rusya'ya karşı yürütülen seferde 1553 Bosnalı sipahinin katılmış olması da, Osmanlı ordusunda Bosna kuvvetlerinin taşıdığı önemi göstermektedir.¹⁹ Yapılan bir çalışmada, 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına kadar, Boşnakların Osmanlı saflarında toplam 241 silahlı çatışmaya katıldıkları belirtilmektedir.²⁰

Savaşlarda gösterdikleri başarılarından dolayı, Boşnaklar ödül olarak Avrupa'nın değişik yerlerine yerleştirilmişlerdir. Nitekim, Tsetinyska Krayına, Dalmaçya, Lika, Slavonya ve Macaristan'ın çoğu kentlerinde Boşnakların yaşadığı görülmektedir. Örneğin, Evliya Çelebi 1660 yılında kaleme aldığı seyahatnamesinde Budin (Budapeşte), Siget, Şikolş, Peçuj, Stolni Biograd, Temişvar gibi kentlerde sadece Bosnalı (Boşnak) dilinin duyulduğunu, Budin'in bütün yerlilerinin Boşnak olduklarını, Kanyija'da da çoğunluğu

18 Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Tuzla: Harfograf, 1998, s. 62.

19 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, ss. 165-166.

20 Ivo Žanić, "Hajduci, Kmetovi, Askeri i Vitezovi: Simbolični Identiteti JNA i Postjugoslavenskih Vojski", *Polemos*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak-Haziran 1998.

Boşnakların oluşturduğunu yazmıştır.²¹ 1625 yılına ait bir Hırvat kaynağın-
dan ise, o tarihlerde Dalmaçya bölgesinde de önemli miktarda Boşnak asıllı
ailenin yaşadığı anlaşılmaktadır.²²

Boşnakların bu şekilde Avrupa'nın değişik yerlerine yerleştirilmesi, kendi-
lerine karşı ilk mezalimin gerçekleştirilmesine de ortam hazırlamıştır. İkinci
Viyana Kuşatması'ndaki bozgun, Osmanlı gücünün sona ermesinin baş-
langıcı olmuştur. 1683 yılında başlayan ve Avusturya, Polonya ile Venedik
Cumhuriyeti ordularının ittifakı karşısında başarısızlıkla sonuçlanan İkinci
Viyana Kuşatması'nın ardından, Osmanlılar Avrupa'da fethettikleri bazı
bölgeleri kaybetmeye ve güneydoğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Dahası,
Osmanlı gücünün yenilebilir ve dağılabilir olduğu görülmüş, bu ise Balkan
halklarının ulusçu örgütlemesini teşvik edici bir rol oynamıştır.²³

Macaristan, Slavonya, Lika, Krbava, Dalmaçya ve Boka Kotorska'da haki-
miyetin kaybedilmesiyle birlikte, Osmanlı Ordusu'nun geri çekildiği bölge-
lerden Boşnak ahali de göç etmek zorunda kalmıştır. Zira Hristiyan İttifak
güçleri sadece Türklere karşı değil, İslam'ı benimseyen herkese karşı savaş
açmıştı. Gönüllü göç etmeye yanaşmayanlar ya zorla göç ettirilmiş, ya öl-
dürülmüş, ya da zorla Katolikleştirilmiştir. Sadece Lika bölgesinde 1680
yılında yaklaşık 7 bin Boşnak ailesinin (30 bin kişi) yaşamakta olduğu belir-
tilmektedir.²⁴ 1687 yılına gelindiğinde, bunların büyük kısmı bölgeden kaç-
mak zorunda kalmış, geride kalan yaklaşık 1.700 kişinin ise zorla Katolik di-
nini kabul ettiği kaydedilmiştir.²⁵ Diğer taraftan 1687 yılında Boka Kotorska
bölgesindeki Müslümanların bir kısmı, özellikle de Herceg Novi ile Risan'lı
olanlar, Venedikliler ile Karadağlılar tarafından öldürülmüştür. Bir yıl sonra
benzer kaderi, Karadağ'ın günümüzdeki başkenti Podgoritsa'nın yakını-
rında bulunan Medun kenti ve Kuç'taki Boşnaklar da yaşamıştır. Bunun ya-
nında, Herceg Novi'den 3.500, Medun ve Kuç'tan ise 280 Müslüman sürgün

21 Macaristanlı tarihçi Geza David, belirtilen dönemde Macaristan'daki Müslümanların sayısının 50 bine yaklaştı-
ğına ve bunların büyük kısmının Boşnak olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Géza Dávid, "Osmanlı'nın Yerli Halklarla
İlişkileri: Macaristan Örneği", Ayşe Yıldız Topuz (haz.), *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu, Gelibolu, 1
Kasım 1999*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2001, s. 91.

22 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 93-94.

23 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 60.

24 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 94-95.

25 Aleksandre Popovic, *Balkanlar'da İslam*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 188.

edilmiştir.²⁶ Bu mülteci akımlarının, Bosna'nın nüfus yapısı üzerinde büyük etkileri olmuştur. Tahminlere göre, İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan süreç ve sonrasında, yaklaşık 130 bin Müslüman Bosna'ya sevk edilmiştir.²⁷

Bugünkü Macaristan ve Slavonya'nın belli bölgelerini kapsamış olan tarihi Kanyija bölgesindeki Boşnaklar, en kötü kaderle karşılaşmışlardır. Kanyija komutanı Piri Ahmed Efendi 1689 yılında bir mektupta özetle şunları yazmıştı: "Bu mektup, kuşatılmış olanların gözyaşlarıyla yazılmış ve eline geçecek olan ilk üst düzey Osmanlı yöneticisine gönderilmiştir. Biz kendi aramızda, Kuran'ın okunduğu ve ezan sesinin duyulduğu Sultanın kalelerini, düşmana teslim etmeme konusunda anlaştık. Acil yardım bekliyoruz". Ancak yedi yıl boyunca sultandan hiçbir yardım gelmeyince, bütün Kanyijalı Müslümanlar Hristiyan ittifak güçleri tarafından öldürülmüştür.²⁸

1683'te başlayan bu birinci mezalim dalgası, Osmanlılar ile İttifak güçleri arasında 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'na kadar sürmüştür.²⁹ Bu antlaşmadan önce İttifak güçleri, günümüzdeki Makedonya'nın başkenti Üsküp'e kadar ilerlemiş ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Saraybosna, Yeni Pazar ve Üsküp gibi kentleri harap edip, ateşe vermiştir.³⁰ Örneğin, Ekim 1697'de, Savoy Prensi Eugene'nin komutası altındaki Avusturya ordusu Saraybosna'ya girip, önce talan etmiş, ardından Boşnakların çoğunu öldürüp, kenti ateşe vermiştir. Bu olay, Saraybosna'nın tarihinde yaşadığı en büyük trajedi olarak hatırlanmaktadır.³¹ Prens Eugene'nin askeri günlüğünde şu kayıt yer almaktadır: "24 Ekim günü Saraybosna'yı ve çevresindeki bütün alanı ateşe verdik. Düşman peşine düşen hücum birliğimiz, çok sayıda Türkü öldürdükten sonra, yanlarında birçok kadın, çocuk ve ganimet getirdi."³²

Eugene'nin beraberinde köle olarak götürdüğü Saraybosnalı Müslümanın sayısı yaklaşık 10 bin olarak tahmin edilmektedir.³³

26 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 61.

27 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 149.

28 "Bosanski Muslimani-Historija Jedne Borbe za Opstanak" isimli belgesel, I. Bölüm, Saraybosna, 1994.

29 Karlofça Antlaşması ile Macaristan ve Transilvanya Habsburglulara, Dalmaçya ve Yunanistan'daki geniş topraklar ise Venedik'e bırakılmıştır.

30 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 65.

31 N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana...*, ss. 78-79.

32 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 151.

33 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 58.

1711: “Türkleşenlerin İmha Edilmesi”

28 Haziran 1389’da cereyan eden Birinci Kosova Savaşı, Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki egemenliğinin kapılarını önemli ölçüde açmıştı. Bu savaşta Osmanlı’nın karşısında yenik düşen Hristiyan ittifakının liderliğini, Osmanlı güçleri tarafından öldürülen Sırp Prens Lazar Hrebelyanoviç yapmıştı. Birinci Kosova Savaşı’nı kazanmış gibi davranan Sırplar, 28 Haziran tarihini en kutsal günleri arasında saymakta ve “Vidovdan” adı altında kutlamaktadırlar. Gerçekte ise, Sırplar ve Karadağlılar bu savaştaki yenilgiyi hiçbir zaman sindiremediği için, yüzyıllar boyunca bunun intikamını Balkanlardaki Müslümanlardan almaktadırlar.

İşte 1711 yılında Karadağ’da gerçekleştirilen katliamın, bu öç alma girişimlerinin ilki olduğu söylenebilir. İkinci Viyana Kuşatması’nda Hristiyan dünyasının Osmanlı karşısındaki galibiyetinden cesaret alan ve Rusya tarafından desteklenen Karadağ, topraklarını geri almak için planlar yapmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Boşnaklara yönelik ikinci mezalim 1711 yılında, Noel arifesinde gerçekleştirilmiştir. “Türkleşenlerin İmha Edilmesi (İstraga Poturica)”³⁴ olarak adlandırılan bu olayda, Karadağ’ın Tsetinye kentinde Çekliçi aşiretinden ağırlıklı olmak üzere, bin civarında Boşnak katledilmiştir.³⁵ Bu olaydan önce, “Eski Karadağ” olarak adlandırılan topraklarda 800 asker ile 3.500 sivil Boşnak yaşamış, ancak katliamdan kurtulmayı başaranlar göç etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde Saraybosna’da yaşayan Mustafaç, Vraniç, Osmanagiç ve Bayramoviç gibi aileler, “Türkleşenlerin İmha Edilmesi” planından dolayı göç edenler arasında yer almaktadır.³⁶

Ancak sözünü ettiğimiz bu ikinci mezalim dalgasının yılı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. 1711 yılı yanında, 1702 ve 1707 yılları anılmaktadır. Bunun yanında, Müslümanların katledilmesine ilişkin kanıtlayıcı herhangi belgenin bulunmadığına, olayın halk arasındaki söylentilerle yayıldığına da dikkat çekenler vardır.³⁷ Boşnak tarihçi Mustafa Memiç, 1711 yılı üzerinde ısrar etmekle birlikte, bu katliamın Rusya tarafından kışkırtıldığını da savunmaktadır.³⁸

34 Aslında “Poturica” kelimesiyle, Hristiyanlıktan İslam’a geçenler kast edilmektedir. “Boşnaklar hakiki Türk dinindedir” cümlesinden anlaşıldığı üzere, “Türk” kelimesiyle dini kimlik ifade edilmektedir.

35 Ragip Hacıç, bu katliamda öldürülenlerin sayısını 1.200 olarak göstermektedir. Bkz. Ragip Hadžić, “Sva Bošnjačka Stradanja”, *Novi Horizonti*, Sayı 79, Mart 2006.

36 Mustafa Memić, “Sarajevo Kao Migracioni Centar Muslimana iz Crne Gore”, Dževad Juzbašić (haz.), *Prilozi Historiji Sarajeva*, Saraybosna, Institut za Istoriju, 1997, ss. 491-492.

37 A. Popović, *Balkanlar’da İslam...*, s. 193.

38 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 78-79.

Günümüzde Sırbistan ve Karadağ'ın okullarında öğrencilere ezberletilen, Karadağ edebiyatının başyapıtı ve aynı zamanda Sırp şiir edebiyatının şaheserlerinden "Gorski Vijenac" (Dağ Çelengi), 1711'deki Boşnak katliamına yer vermektedir. Yazarı Petar II. Petroviç Nyegoş olan ve Karadağ'ın kurtuluşundan bahseden bu eserde, nefret fetihçi Türklerden çok, "Türkleşenler" (İslam'ı benimseyenler) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türklerden kurtulabilmenin yolunun, "Türklerin yardımcılardan" kurtulmaktan geçtiği fikriyle, Türkleşenlerin ya Hristiyanlığa geri döndürülmeleri, ya da öldürülmeleri öngörülmüştür.³⁹ Boşnaklar üzerinde gerçekleştirilen 1711 katliamını Nyegoş söz konusu eserinde, büyük bir heves ve zevkle kaleme almıştır. Ayrıca gerçekleştirilen katliamlar, kahramanlıklar olarak yansıtılmıştır.⁴⁰

1804-1820: Sırp Ayaklanmaları

Sırbistan için bütün 19. yüzyıl, Osmanlı'dan kopma çabaları ve zamanla kendi ulusal ve yerel devlet kurumlarının inşa edilmesinin gölgesinde geçmiştir. Bu süreç boyunca, Müslümanlar üzerinde de sistematik vahşet uygulanmıştır. Nitekim Boşnaklara yönelik üçüncü mezalim, birinci ve ikinci Sırp ayaklanmalarının sonucu olarak 1804 yılında, "Belgrad Paşalığı" olarak bilinen Sırbistan topraklarında başlamış ve 1820'ye kadar devam etmiştir. Corce Petroviç-Karacorce'nin isyancıları sürekli olarak Müslümanlara saldırmış, malvarlıklarını talan etmiş ve cinayetler işlemiştir.⁴¹ Örneğin, 8 Ocak 1807'de Sırpların Belgrad'ı ele geçirmesiyle, burada yaşayan yaklaşık 20 bin Boşnak ve diğer Müslüman içinden bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı Hristiyanlaştırılmış, bir kısmı da sürgün edilmiştir.⁴² Karacorce'nin resmi biyografçısı Konstantin N. Nenadoviç, Belgrad'da yaşananlar hakkında şunları yazmıştır: "Türkler nerelerde yakalandıysa, kesildi. Ne yararlılar, ne kadınlar, ne de çocuklar affedildi."⁴³

Bazı Boşnaklar Belgrad'daki bu katliamdan kurtulabilmek için, kendilerini Çingene olarak tanıtmışlardır.⁴⁴ Nitekim günümüzde de Sırbistan'da, Çingene dilinden bir tek kelime bile bilmeyen "Çingeneler" bulunmaktadır.

39 Vladimir Corović, *Istorija Srpskog Naroda*, Belgrad, Janus, İnternet yayını, 2001, <http://www.rastko.org.yu/>

40 "Gorski Vijenac" a İnternet ortamında ulaşılabilir; http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/umetnicka/gorski_vijenac.html.

41 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 95.

42 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 96.

43 Mirko Grmek, Marc Gjidara ve Neven Šimac, *Etničko Čišćenje: Povijesni Dokumenti o Jednoj Srpskoj Ideologiji*, çev. Ivan Gotthardi Škiljan, Zagreb: Globus, 1993, s. 17.

44 A. Popovic, *Balkanlar'da İslam...*, s. 191; "Bosanski Muslimani... isimli belgesel.

Çar Duşan'ın devletinin canlandırılmasını arzulayan Karacorce,⁴⁵ Belgrad Paşalığı'nın dışında da etkin olabilmenin yollarını aramıştır. Bu çerçevede, Karacorce'ye bağlı güçler 1809 yılında -günümüzde de Boşnakların yoğun olarak yaşadığı- Sancak bölgesinin Yeni Pazar ve Senice (Syenitsa) kentlerine saldırmıştır. 23 Nisan 1809'da ele geçirilen Senice, trajik bir kader yaşamıştır. Senice komutanı Hacı Bey Çaviç ile Karacorce arasında yapılan anlaşma gereğince, Senice hiçbir direniş göstermeden Sırlara bırakılmıştır. Bunun karşılığında, Boşnakların serbestçe kenti terk etmeleri öngörülmüştü. Ancak, Karacorce sözünü tutmamış, Boşnakları katletmiştir. Senice'de yaşananların kayıtlarını tutan Antoniye Protiç'in bir yazısında, bu katliamda 2.500 Boşnakın öldürüldüğü belirtilmektedir.⁴⁶ Bu arada, Karacorce 1809 yılında Yeni Pazar'a da saldırmış ve kenti ateşe vermiştir. Ayrıca, Ujitsa ve etrafındaki Müslüman köyler de, defalarca Karacorce'nin saldırılarına uğramış ve göç etmek zorunda bırakılmışlardır.⁴⁷

Karacorce'nin kendisi ise, 24 Temmuz 1817'de rakibi prens Miloş Obrenoviç'in adamları tarafından öldürülmüştür. Obrenoviç, sözde Osmanlı yönetimine itaat edeceğini göstermek için Karacorce'nin kesilmiş başını sultana göndermiştir.⁴⁸ Ancak gerçekte, Karacorce'nin hedefleri yönünde hareket etmeye devam etmiştir.

1830-1867: Özerk Sırbistan'ın Boşnaklardan "Arındırılması"

Sırlar 19. yüzyılda Rusya sayesinde, Osmanlı Devleti'nden değişik imtiyazlar elde etmeye başlamışlardır. Örneğin, Mayıs 1812'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan barış antlaşmasının 8. maddesinde, Sırlara bazı avantajların sağlanacağı vaadi yer almaktadır.⁴⁹ Sırp Prensi Miloş Obrenoviç de, Osmanlı'nın "Rus saldırısı korkusu"ndan istifade ederek, gücünü pekiş-

45 Orta Çağ Sırp Devleti, Stefan Nemanya hanedanlığından olan ve Eylül 1331'de Sırp Çarı olarak taç giyen Duşan'ın yönetiminde parlak dönemini yaşamıştır. Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan iç savaştan yararlanan Çar Duşan, Arnavutluk'un bütün güney bölgesini kapsayan ve kuzey Yunanistan'ın çoğu kesimlerine kadar uzanan bir Sırp devleti kurmuştur. Çar Duşan'ın 1355'deki ölümünden kısa bir süre sonra İmparatorluk dağılmış, Sırp Devleti'nin parlak dönemi sona ermiştir. 1360'larda ise Sırp Devleti'nde iç iktidar mücadelesi başlamış, böylece 1370'lerin sonlarına doğru birçok prenslik ortaya çıkmıştır.

46 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 98-99.

47 Safet Bandžović, "Iseljavanje Muslimanskog Stanovništva iz Kneževine Srbije u Bosanski Vilajet", *Znakovi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

48 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 94.

49 Snežana Trifunovska (der.), "Treaty of Peace Between Russia and Turkey, Bucharest, 16 (28) May 1812", *Yugoslavia Through Documents From its Creation to its Dissolution*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994, s.5.

tirmeyi ve ülkesini bağımsızlığa doğru götürmeyi hedeflemiştir. Nitekim, Ekim 1826'da imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşması'nın 5. maddesi ve anlaşmanın ikinci ekinde, Osmanlı Devleti'nin, Sırlara bazı imtiyazlar vereceği belirtilmiştir.⁵⁰ Sırlar tarafından talep edilen imtiyazlar, içişlerinde bağımsızlık, Bosna'ya ait bazı bölgelerin Sırbistan'a bağlanması, vergi muafiyeti, Müslümanlara ait toprakların idaresinin Sırlara devredilmesi, Osmanlı garnizonlarının bulunduğu yerler dışında, Müslümanların Sırbistan'a yerleşmesinin yasak edilmesi gibi hususları kapsamaktaydı. Nitekim Rusya'nın baskıları karşısında direnemeyen Osmanlı Devleti, Sultanın 1 Ekim 1829'da yayımladığı bir Hatt-ı Şerif ve Ekim 1830'da yayımladığı bir fermanla, bu taleplerin yerine getirilmesini kararlaştırmış ve böylece Sırbistan özerkliğe kavuşmuştur. Sözü geçen Sultan fermanında Müslümanlarla ilgili şu hükümler bulunmaktadır:

“Müslümanlar ve düşük rütbeliler, kalelerin dışında kalan Sırbistan topraklarında artık ikamet edemeyecek”, “...kalelerin güvenliğini sağlayanlar dışında, hiçbir Osmanlıya Sırbistan'da ikamet etme izni verilmeyecektir.”⁵¹

186

Böylece Müslüman halka yeniden göç yolu görünmüştür. Boşnaklar bu devrede genel olarak Bosna'ya yerleştirilmişlerdir.⁵² Bu arada, Bosna'ya ait bazı toprakların Sırbistan'a bırakılması kararı, Bosna'da 1831/32'de, Osmanlı'ya karşı özerklik mücadelesinin yaşanmış olmasının temel sebeplerinden biri olmuştur.

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti içinde özerk bölge statüsüne kavuşmasının bir sonucu olarak, 1830-1867 yılları arasında Boşnaklara yönelik dördüncü bir mezalim süreci yaşanmıştır. Sırbistan özerkliğini elde eder etmez, Boşnaklar ve diğer Müslümanları, siyasi, psikolojik, ekonomik ve dini sebeplerle planlı bir şekilde göçe zorlamıştır. Bunun sonucunda zamanla Ujitse, Çacak, Şabac, Soko ve Belgrad'daki Müslümanlar sürekli olarak göç etmek zorunda kalmışlardır.

50 S. Trifunovska, “Convention Between Russia and Turkey Explanatory of the Treaty of Buharest [of 16 (28) May 1812], Ackermann, 25 September [7 October] 1826”, ss. 6-8.

51 S. Trifunovska, “Firman of the Sultan of Turkey Relating to Servia, Constantinople, October 1830”, s. 13. Ayrıca bkz. Trifunovska, “Hattı-Sheriff Issued by the Sublime Porte to Servia, Constantinople, 1 October 1829”, ss. 9-10.

52 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 96.

Öte yandan, Sırbistan'ın özerkliğiyle birlikte, Balkanlar'da "Büyük Sırbistan"ın kurulması yönünde fikirler ileri sürülmeye başlamıştır. Nitekim 1843 yılında, Sırbistan İçişleri Bakanı olarak görev yapmaya başlayan İliya Garaşanin, "Načertanije" isimli gizli belgesinde, büyük Sırbistan projesini geliştirmiştir. Garaşanin, Sırp Çarı Duşan'ın Orta Çağ'da başlattığı "Bizans İmparatorluğu yerine büyük bir Slav çarlığının kurulması" projesinin Türkler yüzünden kesintiye uğradığını belirtmiştir. Türklerin kurduğu devlet Balkanlar'da ölmekte olduğuna göre, Garaşanin, eski Sırp fikirlerinin yeniden hayata geçirilmesinin zamanı geldiğine işaret etmiştir. Bu çerçevede, Osmanlı yönetimi altındaki Bosna'nın Sırplastırılmasına yönelik önlemler üzerinde durmuştur. Örneğin Garaşanin, genç Boşnakların Sırp Devleti'nde üst düzey memurlar olarak yetiştirilmesini, ardından "öğrendikleriyle" memleketlerinde hizmete gönderilmelerini önermiştir. Ayrıca, Boşnaklara Slav bilincinin aşılması uğruna, Bosna'nın genel tarihi ile ilgili kitapların da Sırbistan'da hazırlanmasının önemli olduğunu belirtmiştir.⁵³ Görüldüğü gibi Balkan tarihi sadece kalemle değil, kapsamlı devlet politikaları ile de değiştirilmeye çalışılmıştır.

1860 yılında, Miloş Obrenoviç'in oğlu olan Prens Mihailo Obrenoviç'in yönetime geçmesiyle, Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Obrenoviç her şeyden önce, hâlâ Türklerin kontrolünde olan Sırbistan kentlerini ele geçirmeye karar vermiştir. Dahası, Obrenoviç 1838 tarihli Anayasa'yı ihlal ederek, Osmanlı yönetiminden onay almadan, iç "reformları" gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu uygulamalar önce bazı küçük hadiselere, ardından da silahlı çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. En büyük çatışma 15 Haziran 1862'de Belgrad'da yaşanmaya başladı. Önce tüfeklerle yürütülen çatışma, Osmanlı topçu birliklerinin Belgrad'ı kaleden dört saat boyunca bombalamalarıyla sürmüştür.⁵⁴ Bu Sırp-Osmanlı gerginliğine çözüm bulmak maksadıyla, 4 Eylül 1862'de, Kanlıca'da, 12 maddelik bir protokolün imzalanmasıyla sonuçlanan bir uluslararası konferans düzenlenmiştir. Protokolün 6. maddesinde, Soko ve Ujitse'deki kalelerin yıkımı kararlaştırılmış, Osmanlı Devleti ise Belgrad, Smederevo, Feth-İslam (Kladovo) ve Şabats'daki garnizonları dışında,⁵⁵ Sırbistan'dan çekilmeye razı olmuştur. Protokolün 8. maddesinde ise, Osmanlıyla birlik-

53 İlija Garaşanin, "Načertanije", 1844, <http://www.genocid.org/>.

54 "Bombardovanje Beograda 1862 Godine", Sırbistan Devlet Arşivi, <http://www.archives.org.yu>.

55 1867'de Sultanın yayımladığı bir Ferman ile bu dört kent de tamamen Sırlara bırakılmıştır.

te, Müslümanların da Sırların kontrol ettiği topraklardan “bir an önce” göç etmeleri öngörülmüştür.⁵⁶

Ujitse, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı’nın Sırbistan’daki en büyük yerleşim birimlerindendi. Balkanlardaki Müslümanların göçleri konusunda uzman olan Safet Bancoviç, Ujitse’nin o sıralarda “küçük İstanbul” olarak anıldığını belirtmektedir.⁵⁷ 1772-1847 yılları arasında yaşamış olan ünlü Sırp yazar Yoakim Vuyiç’e göre, 1826 yılında Ujitse’de 1.200 Türk evi, 20 cami ve 80 Sırp evi bulunmaktaydı. 1889-1892 yılları arasında, Üsküp’te, Sırbistan konsolosu olarak görev yapmış olan Vladimir Kariç’e göre ise, 1844 yılında Ujitse’de 3.697 Türk ve 707 Sırp yaşamaktaydı.

Kanlica’da imzalanan protokole uygun olarak, Ujitse kentinden göçler gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 400 kişiden oluşan ilk grup 19 Eylül 1862’de kenti terk etmiştir. Bancoviç’e göre, bu göç dalgası Ujitse’den 2.917 erişkin ve 917 çocuk Müslüman’ı kapsamıştır.⁵⁸ Böylece, Ujitse’deki Müslüman nüfus kısa zamanda eriyip gitmiştir. Bu Müslümanların büyük bir kısmı Bosna’ya, geri kalanları ise Arnavutluk ve Makedonya’ya göç etmiştir. Ujitse’deki Müslümanların benzer kaderini, Soko bölgesindeki Müslümanlar da yaşamıştır. Ancak bu bölgedeki kasabalarda yaşayan Müslümanlar oldukça direnmiştir. Ne var ki aralarından sadece Mali Zvornik ve Sakar’daki Müslümanlar, yaklaşık kırk yıl kadar yerlerinde kalmayı başarabilmiştir.⁵⁹ Ujitse ve Soko’dan zorunlu uzaklaştırılan Boşnaklar için, sultan Abdülaziz, Bosna’da Yukarı ve Aşağı Azize’yi (bugünkü Bosanski Şamats ve Oraşye) inşa etmiştir.

Sırbistan’daki Müslümanların göçü bu şekilde bitmemiştir. O döneme ait Saraybosna’daki Rus Konsoloslugu’nun verilerine göre, sadece 1867-1868 yılları içinde Sırbistan’dan Bosna’ya 30 bin Müslüman göç etmiştir.⁶⁰ Bu arada, dördüncü mezalim dalgası Sırbistan’da yaşanmış olmasına rağmen, Karadağ’da yaşayan Boşnaklar da rahat bırakılmamıştır. Örneğin, Novitsa Tseroviç ve Milyan Vokov voyvodalarınca örgütlenen Karadağlılar, 27 Ha-

56 S. Tifunovska, “Protocol of Conference Between Plenipotentiaries of Great Britain, Austria, France, Prussia, Russia, Sardinia, and Turkey, Relative to the Affairs of Seriva, Kanlidja, 4 September 1862”, ss. 46-47.

57 S. Bandžović, “Iseljavanje Muslimanskog...”

58 S. Bandžović, “Iseljavanje Muslimanskog...”

59 A. Popovic, *Balkanlar’da İslam...*, s. 191.

60 İbrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u Ruskim Izvorima (1856-1878)*, Saraybosna, IRO Svjetlost, 1988, s. 91.

ziran 1858’de, 3 bin üzerinde Boşnakın yaşadığı Kolaşin’e saldırarak, kenti harap etmişlerdir. Bu olayda 600-1000 kadar Müslüman halk –bir kısmı yakılarak- öldürülmüştür.⁶¹

1876-1878: Osmanlı’ya Karşı açılan Savaşın Getirdikleri

Boşnaklar üzerindeki beşinci mezalim, 1876 ile 1878 yılları arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda, Sırbistan ve Karadağ’ın Osmanlı’dan ele geçirdikleri topraklar üzerinde yaşanmıştır. O yıllarda Osmanlı ordusunun iyice zayıflamış olması, Sırp ve Karadağlıların Türklere savaş ilan etmesine fırsat sağlamıştır. Sırbistan ve Karadağ orduları arasında 16 Haziran 1876’da imzalanan gizli bir anlaşma ile, Osmanlı’ya karşı birlikte savaşa girilmiştir. Rusya’nın da desteklediği bu savaş, Balkan Müslümanları açısından yeni bir mezalim dalgasının habercisi olmuştur. Nitekim, 1878’in başlarından itibaren Sırp ordusunun Niş, Pirot, Toplitsa ve Vranje bölgelerini ele geçirmesiyle 100 bine yakın Boşnak, Arnavut ve Müslüman Çingene sürgün edilmiştir.⁶² Benzer şekilde Karadağ ordusu Nikşiç, Bar, Ultsiny gibi bugünkü Karadağ kentlerini ele geçirip, Müslümanları göçe zorlamıştır.

Ele geçirilen bu kentlerin ilhaki, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi’nde alınan kararlarla meşruluk kazanmıştır. Berlin Kongresi ayrıca, bütün Balkan ülkelerindeki Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen etnik temizlik ve soykırıma “yasallık” sağlamıştır. Diğer taraftan Berlin Kongresi’nde Balkan haritası, büyük güçlerin bölgedeki dengesini sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede, Sırbistan, Karadağ ve Romanya’nın bağımsızlıkları tanınmış; 3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Antlaşması’nın öngördüğü Büyük Bulgaristan toprakları üçe bölünüp bir Bulgar Prensligi oluşturulmuş; Sancak bölgesi Osmanlı’ya bırakılıp, Bosna Avusturya-Macaristan’ın işgaline terkedilmiştir.

Berlin Kongresi’nde alınan kararların hemen ardından, bugünkü Karadağ topraklarından yaklaşık 20 bin Boşnak ve Arnavut sürülmüştür. Bunların bir kısmı Bosna’ya, bir kısmı bugünkü Sancak bölgesine, bir kısmı da Arnavutluk’a yerleşmiştir.⁶³ Plav ve Gusinye Müslümanları Berlin Kongresi’nde alınan kararlara karşı çıkıp, topraklarının Karadağ yönetimi-

61 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 155-156.

62 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 144

63 M. Memić, “Sarajevo Kao...”, s. 492.

ne bağlanmasına direnmiş,⁶⁴ ancak bu direniş uzun sürmemiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline karşı yaklaşık üç ay süren Bosna direnişi de benzer kaderi yaşamıştır.

Boşnaklar, tarihteki beşinci mezalim dalgasıyla karşı karşıya kalırken, Balkanlar'daki diğer Müslümanlar çok daha zorlu günler yaşamışlardır. 1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi neticesinde, Rus ordusu ve silahlı Bulgarlar, bugünkü Bulgaristan ve Romanya topraklarında, yaklaşık 300 bin Müslümanı öldürmüş, bir milyonunu ise sürgün etmiştir.⁶⁵

1878 Bosna İşgali ve Boşnak Göçleri

Berlin Kongresi'nin kararlarıyla Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan yönetimi altına bırakılmış olması, yeni göç hareketlerine yol açmıştır. 400 yıldan fazla Osmanlı Devleti içinde yaşadıkdan sonra, başka dinden, başka kültür ve gelenekten yöneticilerin Bosna'ya dayatılmış olması, Boşnakları tereddüt içine gömmüştür. Bunun yanında, imtiyazlı toplumsal, ekonomik ve siyasi statünün yitirilmiş olması, can ve mal güvenliğinin bulunmaması ve ağırlaşan baskılar yüzünden, Boşnakların bir kısmı göç yolunu seçmiştir. Bosna'dan göç edenlerin kayıtları daha geç tutulmaya başladığı için, bu konuda kesin rakam verilememektedir.⁶⁶ Ancak, 150 bin ile 300 bin arasında değişik rakamlar telaffuz edilmektedir. Örneğin, Enver İmamoviç, 1878-1910 yılları arasında Bosna'dan Osmanlı Devleti'ne, 200 binin üzerinde Boşnakın göç ettiğini tahmin etmektedir.⁶⁷ Bosna ile ilgili Osmanlı Arşiv belgelerine göre ise, sadece 1882-1900 yılları arasında 120 bin kadar Boşnak Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.⁶⁸

Bosna'dan Anadolu'ya doğru en büyük göçler, 1878-1883, 1888, 1891-1892, 1899, 1900-1901 ve 1909-1912 dönemlerinde gerçekleşmiştir. Osmanlı,

64 Mustafa Memić, "Bošnjaci Svoju Domovinu Zovu Bosna i Hercegovina", 13 Eylül 2003, www.bosnjaci.net.

65 Kemal H. Karpat, "Hidžret iz Rusije i s Balkana: Proces Samodefiniranja u Kasnoj Osmanlijskoj Državi", *Znameniti Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

66 Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu, Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 27.

67 E. İmamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 108.

68 *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 7, Ankara: 1992, s. 309.

1882-1883 yılları arasında Boşnak muhacirler için bütçesinden 1 milyon altın liralık yardım ayırmıştır.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Avrupa'da gerilemeye başlamasından sonra, Avusturya-Macaristan yönetimi altındaki Bosna'da ilk defa, ilke olarak, Müslüman bir halkın kendi hayat tarzını sürdürmesine izin verilmiştir. Bir başka ifadeyle, Avusturya-Macaristan yönetimi Boşnakların göçüne yönelik, "etnik temizliği" andıracak planlı politikalar izlememiştir.⁷⁰ Ancak, söz konusu göçün durdurulması için de yeterli çaba göstermemiştir. Dahası, Boşnakların arazi ve emlaklarına el koymak, ırz ve namuslarına saldırı, evlerini devamlı aramak, kabristanlarını imha etmek, işgalci devlet memurları tarafından insanlık dışı muamelelerin yapılması gibi uygulamalar, Boşnakların göç yolunu seçmesine neden olmuştur.⁷¹ Diğer taraftan, Bosna'da Katolik unsurunu güçlendirmek maksadıyla, Avusturya-Macaristan yönetimi kendi topraklarındaki Katolikleri, Bosna'ya yerleşmeye teşvik etmiştir. Örneğin, bir Avusturya-Macaristan müfettişinin raporunda, 1878-1883 yılları arasında, sadece Bihaç'a ve etrafındaki bölgeye 10 bin – 12 bin Lika'lı Hırvatın göç ettirilip yerleştirildiği belirtilmektedir. 1910 yılına kadar, aralarında en çok Hırvat, Alman, Sloven, Macar, Çek ve Polonyalıların yer aldığı 114.591 kişinin Bosna'ya yerleştiği belirtilmektedir.⁷²

Bosna'nın Avusturya-Macaristan yönetimi altına girmesiyle, Boşnaklar kültürel ve siyasi açıdan tecrit edilmişlerdir. Örneğin, 1910 yılında Bosna'da 170 Sırp ve 183 Hırvat kültürel derneği varken, Boşnaklara ait kültürel derneklerin sayısı sadece 19'du.⁷³ Diğer taraftan okullardaki eğitim sistemi Boşnak kültürünü ihmal etmiş, okul kitaplarında ise Boşnaklar yıllarca aşağılanmıştır. Devlet yönetiminde de Boşnaklara yeterince yer verilmemiştir.⁷⁴

1912-1913: Balkan Savaşları ve Balkan Devletlerinin Mezalimi

Birinci ve İkinci Balkan Savaşları sürecinde, 1912-1913 yılları arasında bütün Balkan Müslümanları üzerinde trajik bir mezalim gerçekleştirilmiştir.

69 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 108.

70 V. K. Bukić, *Bosanski Identitet...*, s. 30.

71 Bu tür olayların belgeleri için bkz. *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)...*, ss. 171-216.

72 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 101, 106.

73 Duraković, *Prokletstvo Muslimana...*, s. 93.

74 Duraković, *Prokletstvo Muslimana...*, s. 142.

Osmanlı'nın terk ettiği topraklarda kalan Müslümanlar, çaresiz ve yaşadıkları ülkelerdeki yöneticilerin insafına terkedilmiş bir durumda yaşamak zorunda kalmışlardır. Justin McCarthy'nin verilerine göre, Balkan Savaşları öncesinde, Osmanlı'nın Avrupa'daki bölümlerinden alınmış topraklarda (Arnavutluk hariç), 2.315.293 Müslüman yaşamaktaydı. Balkan Savaşları sonrasında bu rakam yüzde 62 oranında eksilerek, 1.445.179'e inmiştir. Bu süreçte 632.408 kişi ölmüş, 812.771'i ise göç etmiştir.⁷⁵ Diğer bazı çalışmalarda da McCarthy'nin istatistiklerine yakın sonuçlara ulaşılmıştır.⁷⁶ Öldürülen bu Müslümanların tek "suçu", farklı isim taşımaları, farklı dil konuşmaları ve Tanrıya farklı bir şekilde dua etmeleri olmuştur.

Balkan Savaşları sonucunda topraklarını genişleten Sırp, Birinci Balkan Savaşı esnasında Sancak, Kosova ve Makedonya'da yaşayan Boşnak, Arnavut, Türk ve diğer Müslümanları sürekli katletmiştir. Örneğin, 1912'nin sonbaharında *Kievskaya Mysl* isimli gazeteye muhabirlik yapmak üzere Balkanlar'a gönderilen Rus Marksist teoriyeci ve devrimci Lev Troçki'nin tanıklıkları, tüyler ürperticidir. Troçki, Makedonya'da sivil Arnavut ve diğer Müslüman köylülerin, Çetnikler⁷⁷ tarafından amansız öldürüldüklerini, etrafta başı kesik Müslüman cesetlerin yattığını, Müslüman köylülerinin yakıldığını, Müslümanlara ait değerli eşyaların sistematik bir şekilde yağmalandığını, Arnavutların evlerinden kapı ile pencerelerin bile sökülüp götürüldüğünü yazmıştır. Bir Sırp askerinin "Çok sayıda Arnavut öldürdüm, ancak üzerlerinde değerli bir şey bulamadım. Ancak bir genç Türk kadını kesdiğimde, üzerinden 10 altın lira çıktı" veya bir Sırp çavuşunun "Kosova'nın Ferizay kentinde yaptığımız tek şey tavuk kızartmak ve Arnavutları öldürmektir" yönündeki konuşmaları, Müslümanlara yönelik bu mezalim dalgasını yeterli açıklıkta gözler önüne sermektedir.⁷⁸

Makedonya 1878 yılından sonra Sırbistan, Karadağ, Sancak, Kosova, Bos-

75 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap, 1998, ss. 191-192.

76 H. Yıldırım Ağanoğlu, "Osmanlı Döneminde Rumeli'den Türk Göçlerinin Genel Değerlendirilmesi", H. Yıldırım Ağanoğlu (haz.), *Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyumu, 31 Mayıs - 9 Haziran 2002*, İstanbul: Şahinler Matbaacılık, 2002, ss. 63-64.

77 "Çetnik", Sırp tarihinin geçmiş dönemlerine ait kahramanlaştırılmış haydutlar için kullanılan geleneksel bir terimdir.

78 Leon Trotsky, *The Balkan Wars (1912-13): The War Correspondence of Leon Trotsky*, New York: Pathfinder Press, 1993, ss. 267-272.

na-Hersek ve Bulgaristan'dan gelen Müslüman nüfusla dolup taşmıştı. Bazı tahminlere göre 1875-1881 yılları arasında bu kişilerin sayısı bir milyonu bulmaktaydı.⁷⁹ Troçki'nin de tanıklıklarından anlaşıldığı gibi, bu haldeki Makedonya, 1912-1913 yıllarında tam bir ateş altındaydı. Özellikle Yunan ve Bulgarların ele geçirdiği Ege Makedonyası topraklarında yaşayan Müslümanlar büyük bir mezalime uğramıştı. Bu mezalimle ilgili olarak, Amerikan basını şunları yazıyordu: "Yunanlıların Müslümanlar üzerinde gerçekleştirdiği suçlar ve vandallık, insan zihninin açıklayabileceği türden değildir."⁸⁰

Gerçekten de Osmanlı'ya karşı savaş açan Balkanlar'daki ittifak güçlerinin duyurdukları başlangıçtaki hedefleri, kısa sürede Müslüman nüfusun katledilmesi ve mallarının talan edilmesi eylemine dönüşmüştür.

Balkan Savaşları boyunca Bosnalı Boşnaklar genel olarak rahat kalabilmiştir. Ancak, Eylül 1912'den sonra Osmanlı'nın sınırlarından çıkan ve Sırbistan ile Karadağ orduları tarafından işgal edilen Sancak bölgesindeki Boşnaklar, yeni bir felaketle karşı karşıya kalmışlardır. Sancaklı Boşnaklar üzerinde cinayetler, gayrimenkullerine yönelik yağmacılık ve kundaklamalar tarzındaki olaylar, neredeyse sıradan bir hal almıştır. Karadağ'ın sınırlarında kalan Boşnaklar üzerinde daha yoğun mezalim gerçekleştirilmiştir. Özellikle Bihor, Peşter, Plav ve Gusinye'li Müslümanlar, bundan en çok nasibini almıştır.

Plav ve Gusinye'deki olayları ayrıntılarıyla araştıran Mustafa Memiç'e göre, Boşnaklar ve Arnavutlar, 1912 yılının Kasım ve Aralık aylarında önce silahsızlandırılmıştır. Bunun ardından, Müslümanların içindeki önde gelenler tutuklanarak, Karadağ'ın Nikşiç kentine sevk edilmiştir. Karadağlı Müslümanların asıl kara günleri, Avro Tsemoviç komutasındaki tugayın Şubat 1913'te Plav ve Gusinye'ye yerleştirilmesiyle başlamıştır. Karadağ Askeri Bakanlığı'nın onayıyla, Tsemoviç'in önerdiği bir askeri sıkıyönetim mahkemesi oluşturulmuştur. Böylece, Boşnak ve Arnavutların sistematik bir şekilde kurşuna dizilmesine başlanmıştır. Şubat-Nisan 1913 dönemi içinde neredeyse her gün Müslümanlar gruplar halinde kurşuna dizilmiştir. Bu süreç içinde 600-800 kadar kişinin kurşuna dizildiği belirtilmektedir. Bir Arnavut tarihçiye göre ise, sıkıyönetim mahkemesinin kararlarıyla öldürülenlerin sayısı 1813'tür.⁸¹

79 Safet Bandžović, "Muslimani u Makedoniji i Prvi Balkanski Rat", *Znakovi Vremena*, sayı 13-14, Sonbahar-Kış 2001.

80 S. Bandžović, "Muslimani u Makedoniji..."

81 M. Memić, "Bošnjaci Svoju..."

Tsemoviç yürüttüğü bu katliamların paralelinde, Gusinye ve Plav'daki Müslümanların Hristiyanlaştırılmasını da sürdürmüştür. Haç öpmeyi reddedenler öldürüldüğü için, Müslümanların bir kısmı ölmektense, Hristiyanlaşmaya razı olmuşlardır. Bu devrede Hristiyanlaşan Boşnak ve Arnavutların sayısı 12 bin civarındadır. Bu arada, Karadağ ordusunun Hristiyanlaştırma politikalarını, günümüzde Kosova'nın sınırları içinde yer alan İpek ve Cakova kentlerinde de gerçekleştirdiği bilinmektedir.⁸²

1918-1940: Güney Slavlar Devleti'nin Kurulması ve Boşnakların Durumu

1914 yılında, Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip, Habsburg tahtı veliahtı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Silahlı Kuvvetleri'nin Başmüfettişi olan Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürüp, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştur. 1915 yılında, önde gelen Sırp, Hırvat ve Sloven mülteciler, merkezi Londra'da bulunan bir "Yugoslavya Kurulu" oluşturarak, Yugoslavya Devleti'nin kurulması fikrini savunmaya başlamışlardır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarzında, Balkanlar'da etkili olacak yeni bir Orta Avrupa koalisyonunun kurulmaması için, Fransa, İngiltere ve Rusya bu fikri desteklemiştir. Bunun sonucunda, Yugoslavya Kurulu ile Sırbistan Hükümeti arasında müzakereler yürütülüp, 20 Temmuz 1917'de "Girit Deklarasyonu" imzalanmıştır. Bu deklarasyondan hareketle, 1 Aralık 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven (SHS) Krallığı ilan edilmiştir. 1929 yılından itibaren bu ülke kısa adıyla Yugoslavya olarak anılmaya başlamıştır.

Kurulan bu yeni devlette, Boşnakları nasıl günlerin beklediği önceden belliydi. SHS'nin ilk Başbakanı Sırp asıllı Stoyan Protiç, Boşnaklara karşı tamamen düşmanca bir tavır içindeydi. Bosna'ya ve Boşnaklara SHS içinde nasıl bir rolün verilmesi gerektiği üzerine yürütülen tartışmalar sırasında, Protiç 1917'de şu sözleri söylemiştir:

"Bosna'yı bize (Sırbistan'a) bırakın. Bizim Bosna ile ilgili çözümümüz var. Ordumuz Drina nehrini geçince Türklere 24 saat, en çok da 48 saat süre verecektir. Daha önce Sırbistan'da yaptığımız gibi, verilen süre içinde "delerinin dinine" geri dönmeyen Boşnakların hepsi kesilecektir."⁸³

82 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 225.

83 M. Grmek, M. Gjidara ve N. Šimac, *Etničko Čišćenje...*, s. 82.

Gerçekten de SHS içinde bütün Müslümanlar zor günler yaşamıştır. Cınayetler, soygunlar, Müslümanların evlerinin kundaklanması, camilerin depo olarak kullanılması; Müslüman çocukların okula gitmesini caydırmak için okullarda Ortodoks dualarıyla derse başlanması gibi olaylar, 1918 sonrasında da yaşanmış ve bununla Müslümanların göçe zorlanması hedeflemiştir. Müslümanlarda güvensizlik duygusu yaratmak için, ayrıca Müslümanlardan silahlar toplanmış, Sırp ve Karadağlılara ise silah dağıtılmıştır.⁸⁴ Çoğu zaman Müslümanlar hiçbir sebep olmadan öldürülmüş, devlet ise bu konuda herhangi önlem almamıştır. Suçlusu hiçbir zaman yakalanmayan yüzlerce Müslüman öldürülmüştür. Örneğin, sadece Plav ve Gusinye’de yaşayan Müslümanlardan, 1919 yılında, 450’ye yakın kişi öldürülmüştür. 1920 yılında, Bosnalı Boşnakların SHS hükümetine gönderdikleri bir mektupta, Sancak ve Makedonya’da yaşayan Müslümanlar üzerindeki terörün durdurulması talep edilmiştir. Müslümanların asılsız iddialarla tutuklanmasına son verilmesi ve Müslümanların daha adil bir şekilde devlet kurumlarında istihdam edilmesi de, mektuptaki talep arasında yer almıştır.⁸⁵

Krallığın kurulmasının hemen ardından başlatılan toprak reformu uygulamaları, Boşnak, Arnavut, Türk ve Makedonları çok olumsuz etkilemiştir. Söz konusu toprak reformlarını inceleyen Cenana Efendiç Semiz’e göre, bu insanlardan alınan topraklar, toprak reformu adına alınanların toplamının dörtte üçüne karşılık gelmektedir. Semiz ayrıca, 1918-1919 yıllarındaki birinci toprak reformunda Makedonya, Kosova, Sancak ve Karadağ’daki Müslümanlardan toplam 231.098 hektarlık toprağın alındığını belirtmektedir.⁸⁶

1918-1941 arası dönemde Müslümanların önde gelenleri sürekli takip altında olmuştur. Onların tutuklanması için değişik gerekçeler aranmıştır. Uygun bir gerekçe bulunamadığında, gerçek dışı iddialara başvurulmuştur. Örneğin, Sancaklı Boşnaklardan Mithatbeg Hociç, Sancak’tan ayrılmamış olmasına rağmen, sözde Ermeni soykırımına katıldığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁸⁷

84 Hajrudin Čengić, *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926 g.: Istina o Jusufu Mehonjiću i Huseinu Boškoviću*, Saraybosna: Euro MH Komerc, 1999, s. 35.

85 H. Čengić, *Borba za Opstanak...*, ss. 34-35.

86 Dženana Efendić Semiz, “Srpska Agrarna Reforma i Kolonizacija 1918. Godine”, Aleksander Ravlić (haz.), *Jugoistočna Europa 1918.-1995 Zbornik Radova s Međunarodnog Znanstvenog Skupa (1995, Zadar)*, Zagreb, Hrvatski Informativni Centar & Hrvatska Matica Iseljenika, 1997.

87 H. Čengić, *Borba za Opstanak...*, s. 38.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Müslümanlara karşı işlenen zulümler yüzünden, zaman zaman bazı Müslümanlar silahlı olarak ormanlık bölgelere sığınmıştır. Bunlardan birisi, hayatını korumak için ormana sığınan, komitacı, Sancaklı Boşnak Yusuf Mehoniç idi. Sırp ve Karadağlıların zulümlerine baş eğmeyen Mehoniç'i bahane gösteren Karadağlılar, daha önce planlandıkları Şahoviçi katliamını gerçekleştirmiştir.

Karadağ sınırları içinde kalan Sancak bölgesinin Biyelo Pole belediyesinin yakınlarındaki Şahoviçi köyünde, Kurban Bayramı'na denk gelen 10 Kasım 1924 tarihinde, 600-750 Boşnak katledilmiştir.⁸⁸ Boşnaklardan silahlar daha önce toplanmış olduğu için, katliam herhangi bir direnişle karşılaşmamıştır. Kaçmayı başaramayan Boşnakların korkunç bir şekilde katledilmiş olması dışında, o sıralarda nüfusun yüzde 73'ünü Boşnakların oluşturduğu Şahoviçi'de, tecavüzler ve soygunlar da yaşanmıştır. Sağ kurtulmayı başaran tanıklar, küçük çocukların anne-babalarının gözleri önünde kesildiğini, insanların samanlık içinde diri diri yakıldığını, imamların alına haç kazıtılıp öldürüldüklerini, Kurban Bayramı nedeniyle kurban kesen bir Boşnakın ise bir grup tarafından ağaca asılıp, kurban gibi kesildiğini anlatmışlardır.⁸⁹

196

Şahoviçi katliamının özelliği, barış zamanında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu katliamın gerçekleşmesine yol açan olay, Kolaşin belediye başkanı Boško Boškoviç'in öldürülmesiydi. Bu cinayeti, Şahoviçi ve Pavino Pole'nin Karadağlı başkanları siyasi ve ekonomik amaçlarla planlamış, bunun sayesinde ise bölgenin Müslümanlardan arındırılması sağlanmıştır. Bir plan çerçevesinde, yukarıda adı geçen Boşnak kaçak Yusuf Mehoniç ve yandaşları, Boškoviç'in cinayetinden sorumlu tutulmuştur. Bu ise, kışkırtılan yaklaşık 2000 kişilik silahlı Sırp ve Karadağlıların Müslümanlara saldırmasına yol açmıştır.⁹⁰ Gerçi katliam Şahoviçi ile sınırlı kalmamış ve yakınlarındaki Pavino Pole'ye de sıçramıştır. Orada da 80'in üzerinde Boşnak vahşice katledilmiştir. Bunun dışında civardaki Čeoče, Draškovina ve Sokolats gibi köylerde de, 100 üzerinde Müslüman öldürülmüştür. Hakiya Avdić "Sancaklı Müslümanların Durumu" isimli kitabında, öldürülen bu 100 kişiden çoğunun adlarını vermektedir.⁹¹

88 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 301.

89 Ulvija Mušović, "Osamdeset Godina od Zločina Nad Muslimanima u Šahovićima", *Danas*, 23 Kasım 2004.

90 H. Čengić, *Borba za Opstanak...*, ss. 426-427.

91 Aktaran H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 303.

Devlet Şahoviçi katliamını neredeyse 34 yıl boyunca gizli tutulmaya çalışmıştır. Bir tek Milovan Cilas, Londra'da yayımlanan "Adaleti Olmayan Devlet" isimli kitabında, Şahoviçi katliamından bahsetmiştir. Milovan Cilas'ın dikkat çeken özelliği, babası Nikola Cilas'ın Şahoviçi katliamını örgütleyenlerden biri olmasıydı.⁹² Boşnaklar ise ancak 1991 yılından sonraki dönemde bu katliam üzerine yazı yazma cesaretinde bulunabilmiştir. Dönemin Yugoslavya yetkilileri bu katliam ile ilgili ne bir soruşturma yapmış, ne de suçluları cezalandırmıştır.⁹³ Hayrudin Çengiç'e göre, devlet (Belgrad) bu katliamın planlarından çok önceden haberdar olmuştur. Aslında, katliamın gerçekleşmesinin arifesinde, bölge Müslümanlarının devletin jandarma güçleri eliyle silahsızlandırılmış olması, Şahoviçi katliamından devletin de sorumlu olduğunu göstermektedir.⁹⁴

Şahoviçi katliamı, bölgedeki Müslümanların yoğun bir şekilde göç etmesine neden olmuştur. Yugoslavya yetkilileri Şahoviçi katliamında gerçekten kaç kişinin öldürüldüğünü hiçbir zaman açıklamamıştır. Ayrıca "göç giderlerini karşılayacak harçlık" karşılığında topraklarını satıp⁹⁵ bölgeyi terk etmek zorunda olanların sayısı da gizli tutulmuştur. Karadağlı Boşnaklar, gerçekleşen katliamdan günümüze kadar Şahoviçi'de (bugünkü adı Tomaševo) tarımsal alanda ürün alınamadığını belirterek, buranın, vahşice öldürülen Boşnakların laneti altında olduğunu inanmaktadırlar.⁹⁶

Bütün bunların dışında, Yugoslavya Krallığı döneminde Bosna'daki Müslüman etkinliğinin kırılmasına çalışılmıştır. Örneğin, 1929 yılında Bosna-Hersek toprakları Vrbas, Primorye, Drina ve Zeta Banlıklarına bölüştürülerek, Müslümanların bu bölgelerin hiçbirinde çoğunluğa sahip olmamaları sağlanmıştır.⁹⁷ Ancak, Saraybosna'da kurulan "Yugoslavya Müslüman Örgütü" sayesinde, Bosna fiili olarak özerkliğini koruyabilmiştir. Diğer taraftan, 1939 yılındaki Tsevtkoviç-Maçek anlaşmasıyla, Primorye Banlığı ile Drina Banlığı'nın topraklarının bir kısmı, yeni kurulan Hırvatistan Banlığı'na da-

92 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 299-300.

93 U. Mušović, "Osamdeset Godina...

94 H. Čengiç, *Borba za Opstanak...*, s. 428.

95 H. Čengiç, *Borba za Opstanak...*, s. 430.

96 Erhan Türbedar, 2005 yılında, Karadağ'ın Plevla (Taslica) kentinden birkaç Boşnak ailesiyle yapılan konuşma.

97 V. K. Bukić, *Bosanski Identitet...*, s. 36.

hil edilmiştir.⁹⁸ Ancak, Bosna'nın Hırvatlarla Sırp lar arasında bölüştürülmesine yönelik bu plan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte uygulanamamıştır.

1941-1945: İkinci Dünya Savaşı'nın Boşnaklara Getirdikleri

Boşnaklar İkinci Dünya Savaşı yıllarında da kendini Sırp larla Hırvatların arasında bulmuştur. Yugoslavya'yı işgal eden faşist güçler ile işbirliğinde olan Hırvat Ustaşalar,⁹⁹ bu konumlarından yararlanarak, pek uzun ömürlü olamayan "Bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti"ni ilan etmişlerdir. 1941'de ilan edilen bu devlet, Bosna'nın topraklarının bir kısmını da kendi sınırlarına dahil etmiştir. Ustaşa lideri Ante Paveliç Boşnakları "Hırvat soyunun çiçekleri" olarak gördüğü için, Boşnaklar faşist Hırvatların sistematik zulmüne uğramamıştır.

Noel Malcolm'a göre İkinci Dünya Savaşı 75 bin Boşnakın hayatını almıştır.¹⁰⁰ Mustafa İmamović ise bu rakamın 103 bin olduğunu iddia etmektedir.¹⁰¹ Önemli olan, Boşnakların işgalci faşist güçler tarafından değil, kendi komşuları tarafından öldürülmüş olmasıdır.¹⁰² Özellikle Sırp Çetnikler, bir taraftan dini nefret yüzünden, diğer taraftan da etnik açıdan temizlenmiş "büyük Sırp devleti"ni oluşturmak uğruna, acımasızca ve sistematik bir şekilde Boşnakları katletmiştir.

Çetniklerin hedefleri, Stevan Molyeviç tarafından hazırlanan 20 Haziran 1941 tarihli ve "Homojen Sırbistan" isimli memorandumda açıklanmıştır. Söz konusu memorandumdaki ana fikre göre, "Sırp ların Yugoslavya içinde yönetici millet olma hakları vardır. Böyle bir şeyin gerçekleşebilmesi için, Sırp ların yaşadığı bütün bölgeleri içerecek şekilde homojen bir Sırbistan oluşturulmalıdır". Bir başka ifadeyle, büyük Sırbistan'ın oluşturulması için,

98 SHS Krallığı'nın kurulmasıyla Hırvatlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde sahip oldukları özerkliği tamamen yitirmişler ve bu yüzden, zamanla, bağımsız Hırvatistan'ı savunan görüşler güç kazanmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan "Hırvat sorunu"nu çözmek için, Belgrad, Hırvatlara özerklik tanımayı kararlaştırmış ve 1939 yılında, bugünkü Hırvatistan ile Bosna'nın yukarıda belirtilen kısmını kapsayan "Hırvatistan Banlığı"nın kurulmasına izin vermiştir.

99 SHS Krallığı'ndan memnun olmayan Hırvatlar yurt dışına kaçıp, Krallığın yıkılması için faaliyet gösteren "Hırvatistan Kurtuluş Örgütü"nü (Ustaşalar) oluşturmuştur. Nitekim 9 Ekim 1934'te, Fransa'nın Marsilya kentinde Sırp asıllı Kral Aleksandar'a düzenlenen suikastı koordine edenler arasında Ustaşalar da bulunuyordu.

100 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 304.

101 Mustafa İmamović, *Istorija Bošnjaka*, Saraybosna: Preporod, 1997.

102 "Bosanski Muslimani...", isimli belgesel.

kentler ve köyler etnik açıdan temizlenip, Sırp olamayanların yerine Sırp-
ların yerleştirilmesi gereklidir. Bu çerçevede, 20 Aralık 1941'de Çetnik li-
deri Draja Mihailoviç'in yayımladığı bir talimatta, Bosna ve Sancak'ta ya-
şayan Boşnakların ve diğer Müslümanların yok edilmesi, geri kalanların
ise Türkiye'ye ve diğer bölgelere sürülmesi emredilmiştir. Bununla birlikte
Mihailoviç, Hırvatların da yok edilmesini istemiştir.¹⁰³

İlk toplu kıyımları Çetnikler Lubinye, Vişegrad, Kulen Vakuf ve Koray'da
gerçekleştirmiştir. Ancak, Müslümanlara yönelik en vahşice katliamlardan
biri, 1941 kışı ile 1942 yazı boyunca yaşanmıştır. Bu dönem içinde özellikle
Foça, Gorajde, Vlasenica ve Srebrenitsa'dan binlerce sivil Boşnak katledilip,
cesetleri Drina nehrine atılmıştır. Bu olaylarla ilgili Çetnik kaptan Sergiye
Mihailoviç'in raporlarından birinde, sadece Foça ve Gorajde'de beş bine ya-
kın Boşnakın katledildiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Benzer katliamları Çetnikler
İkinci Dünya savaşının diğer yıllarında da gerçekleştirmiştir. Örneğin Şubat
1943'te, Foça-Çayniçe bölgesinde, sekiz bini ihtiyar, kadın ve çocuk olmak
üzere, dokuz binden fazla Boşnak öldürülmüştür.¹⁰⁵

Çetniklerin saldırılarından kurtulmak için Boşnaklar farklı çıkış yolları ara-
mıştır. Aralarından bir kısmı Hırvatlarla işbirliğine girmiş, bir kısmı Alman
yönetimi altında Bosna için bir özerklik talep etmiş, küçük bir kısmı da
Boşnakları kesmemeleri için Çetniklere yalvarma yolunu seçmiştir. Ancak
Boşnakların en büyük kısmı, komünist önder Yosip Broz Tito'nun liderli-
ğindeki faşizm karşıtı harekete katılmıştır. Tito'yu en çok sevenler Boşnak-
lar olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu önderin kurduğu
Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde (YSFC), Boşnaklar siyasi ve
kültürel açılardan tecrit edilmişlerdir. "Boşnak" kelimesinin kullanılması-
na bile izin verilmemiş ve Boşnaklar sadece dini kimlikleriyle kendini ifade
edebilmiştir. Boşnakların yoğun olarak yaşadığı Sancak bölgesine özerkli-
ğin tanınması taleplerine de Tito karşı çıkmıştır.¹⁰⁶

103 Seka Brkljača, Muhidin Pelesić ve Husnija Kamberović, "Bosna i Hercegovina u Toku Drugom Svjetskog Rata", Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998, ss. 358-359.

104 S. Brkljača, M. Pelesić ve H. Kamberović, "Bosna i Hercegovina...", s. 359.

105 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 298.

106 Sancaklı Boşnak komünistler dışında, Sırp ve Karadağlı komünistlerin de isteği üzerine, 1943'te "Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi" (AVNOJ) Sancak'ı özerk bir bölge olarak ilan etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından AVNOJ başkanlığı, "Sancak özerkliğini gerektiren etnik, ekonomik ve siyasi sebeplerin

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Çetniklerin Boşnaklara yönelik katliamları durmuş, ancak bu kez, işgalci güç ile olan işbirlikleri yüzünden, Partizanlar Boşnaklardan intikam almaya başlamıştır. Komünist ideolojiye karşı çıkan herkes, Partizanlar tarafından neredeyse yargılanmadan öldürülmüştür. Nitekim 1945-1946 yılları arasında, Tito'nun uygulattığı kitlesel cinayetlerde 250 bine yakın kişinin öldürüldüğü tahmin edilmektedir.¹⁰⁷

Boşnakların kültürel ve manevi kalkınmasını amaçlayan “Genç Müslümanlar” (Mladi Muslimani) teşkilatının Bosna'da kurulması, Boşnaklara karşı yeni mezalimi beraberinde getirmiştir. Boşnakların milli benliğinin sindirilmeye çalışıldığı bir ortamda, Genç Müslümanlar tarzı teşkilatlara izin verilmemiştir. Nitekim bu teşkilatın üyelerine yönelik ilk tutuklamalar 1946'da başlamıştır. Teşkilata asıl darbe 1949'da indirilmiştir. Büyük işkencelerin uygulanmış olması dışında, teşkilat üyelerinden onlarca kişi ölüm cezasına, binin üzerinde kişi ise uzun süreli hapis cezalarına çarptırılmıştır.¹⁰⁸ Hapis cezasına çarptırılanlar arasında, Bosna savaşında Boşnakların liderliğini yapmış olan Aliya İzetbegoviç de yer almıştır.

Son olarak, kurdurduğu “Halkı Koruma Şubesi (OZN) isimli bir gizli polis teşkilatıyla, Tito'nun gerçek veya hayali siyasi düşmanlarını “avladığı” da belirtilmelidir. OZN'a ve istihbarat teşkilatının başına getirilen Sırp asıllı Aleksandar Rankoviç bu yetkilerini kullanarak, YSFC'deki Müslümanların göç ettirilmesine yönelik politikaları izlediği belirtilmelidir. Bunun sonucunda sadece 1952-1967 yılları arasında YSFC'den Türkiye'ye 175.392 Türk, Arnavut, Boşnak ve diğer Müslümanlar göç etmiştir.¹⁰⁹

1992-1995: Bosna Savaşı

20. yüzyıl, Saraybosna'da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle başlamış, Saraybosna'ya savaşın geri dönmesiyle ise bitmiştir. Aradaki fark, 1914'te bütün dünya Balkanlar'la ilgilenmiş, ancak 1990'lara gelindiğinde,

mevcut olmadığını” öne sürerek, Sancak'ın özerkliğini desteklemekten vazgeçmiştir (Hodimir Sirotković ve Lujó Margetić, *Povijest Država i Prava Naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb: Školska Knjiga, 1988, s. 365; Milan Andrejević, “The Sandžak: A Perspective of Serb-Muslim Relations”, Hugh Poulton ve Suha Taji-Farouki (der.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra: Hurst & Company, 1997, s. 173.

107 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 305.

108 “Bosanski Muslimani...”, isimli belgesel.

109 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati, 2001, s. 328.

uluslararası topluluğun bu bölgeye ilgisi düşük kalmıştır. ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler, Bosna savaşının önlenmesi ve bir an önce sona erdirilmesi konusunda yeterince çaba göstermemiştir.

1990'ların başlarında dünyanın tanık odluğu önemli gelişmelerden biri, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması ve bunun paralelinde Eski Yugoslavya topraklarında savaşların yaşanması olmuştur. 1 Mart 1992'de Bosna-Hersek Hükümeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi ve Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımasından sonra, Belgrad'ın Bosna'ya yönelik silahlı saldırısı başlamıştır.¹¹⁰

Bosna savaşında ölenlerin sayısı hakkında farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. 100 bin ile 300 bin arasında değişik rakamlar sunulmaktadır. Boşnaklara ait bazı bölgeler etnik açıdan temizlendikten sonra, Müslüman kimliğini yansıtan tüm kültürel varlıkların yok edilmesi, başlıca hedeflerden biri olmuştur. Örneğin, Bosna savaşında 985 cami ya yok edilmiş, ya da ciddi hasar görmüştür.¹¹¹

Bosna savaşında Boşnaklara yönelik diğer suçlar da işlenmiştir. Nitekim eski Yugoslavya ile ilgili Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesinde (USSM), Omarska, Keraterm ve Trnopolje insan toplama kamplarında işlenen suçlar, Vişegrad ve Brčko'da işlenen cinayetler, Foça'da yaşanan tecavüzler ve seks köleliği, Saraybosna'nın bombalanması gibi olaylar yüzünden değişik kişiler yargılanmış ve mahkum oluştardır.

Savaş yıllarında Bosna-Hersek'in 50 belediyesinde, içinde 100 binin üzerinde Sırp olmayanın tutulduğu, yaklaşık 520 insan toplama kampının Sırp-larca oluşturulduğu rapor edilmiştir.¹¹² Siviller herhangi bir suç işlemeyen, sırf etnik kimliği yüzünden bu kamplara götürülmüştür. Manyaça, Omarska, Trnopolje Keraterm ve Brezina gibi insan toplama kampları, bunların en kötülerini olarak bilinmektedir. Bu kamplarda bireysel ve toplu cinayetler işlenmiş olması dışında, değişik yöntemlerle acımasız işkenceler de uygulanmıştır.

110 Sırbistan'ın Bosna Savaşı'ndaki rolü için bkz. Erhan Türbedar, "Yüzyılın Davası: Bosna Adalet Peşinde", *Stratejik Analiz*, sayı 73, Mayıs 2006, ss. 28-36.

111 "Mladic Je Bio Milosevicev Agent", *Sense*, 29 Mart 2006.

112 "Biesen: Unistenje Nesrpskog Stanovnistva u BiH je Rezultat Pazljivo Pripremljenog Plana", *Fena*, 27 Şubat 2006.

Bu bağlamda, Boşnak kadınlara ve kız çocuklarına sistematik bir şekilde tecavüz edilmiştir. Bu amaçla, bazen oteller, özel evler, meyhaneler, kadın toplama kamplarına dönüştürülmüştür. Reşit olmayan kız çocukları ve ihtiyar kadınlar bile kurbanlar arasında yer almıştır. Çoğu durumda, kadınlara, çocuklarının gözleri önünde tecavüz edilmiştir. Tecavüz sonucunda hamile kalarak bu çocuğu doğurmak zorunda olan kadınlar da bulunmaktadır. Boşnak kadınlara örneğin cinsel sapıklık nedeniyle değil, savaşın genel amacı doğrultusunda verilen talimatlar doğrultusunda tecavüz edilmiştir.¹¹³ “Kadın-Savaş Kurbanı” isimli derneğin başkanı Bakira Haseçiç, yaklaşık 25 bin kadına tecavüzle ilgili belgelere sahip olduklarını açıklamıştır. Haseçiç’e göre, bazı kadınların tecavüzden sonra öldürülmüş olabileceği ve birçok tecavüz kurbanının da bu konuda konuşmak istememesi nedeniyle, tecavüz edilenlerin gerçek sayısının çok daha fazla olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Yaklaşık üç yıl boyunca Sırplerce kuşatma altında tutulan başkent Saraybosna’da da insanlık dramı yaşanmıştır. Bosnalı Sırpaların askeri gücünde yer almış bir USSM tanığı, Saraybosna’da her hareket eden şeye ateş etmek için emir aldıklarını ve Sırp keskin nişancılarının Boşnak sivillere ateş ettiklerini itiraf etmiştir.¹¹⁵

Bosna Savaşı’nın en büyük trajedilerinden biri, Srebrenitsa katliamı olmuştur. Srebrenitsa, Bosna Savaşı yıllarında, sivil Boşnakları UNPROFOR’un¹¹⁶ koruması altına almak amacıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından “güvenli bölge”¹¹⁷ olarak ilan edilen bir kentti. Buna rağmen kent 11 Temmuz 1995’te Ratko Mladiç’in komutası altındaki Bosnalı Sırp Ordusu’nun eline geçmiştir. Bu olayın ardından sekiz binin üzerinde sivil Boşnak, altı gün içinde katledilmiş, böylece İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana görülmemiş bir soykırım suçu işlenmiştir. USSM’deki yargılama sürecinde elde edilen delillerden, bu katliamın ayrıntılı bir şekilde önceden tasarlandığı anlaşılmaktadır. Katledilecek olan Boşnakların taşınması için

113 Azra Adžajlić-Dedović, “Etnička Silovanja u Službi Terora i Realizacije Političkih Ciljeva u BiH od 1992. do 1995. Godine”, *Znakovi Vremena*, Sayı 18-19, Kış-İlkbahar 2003.

114 Alenko Zornija, “Film »Grbavica« Oslikava Stvarnost”, *Vjesnik*, 21 Şubat 2006.

115 “Pripadnik Srpskih Snaga u Sarajevu Svjedočio Na Suđenju Generalu Galiću: Snajperisti su Pucali na Sve Što se Pomjera”, *Vijesti*, 22 Ocak 2002.

116 Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (United Nations Protection Force).

117 6 Mayıs 1993’te Güvenlik Konseyi, Srebrenitsa’nın yanı sıra Saraybosna, Tuzla, Jepa, Gorajde ve Bihaç’ı “güvenli bölge” ilan eden 824 Sayılı Kararı kabul etmiştir.

otobüslerin önceden temin edildiği, katliamın gerçekleşeceği yerlerin önceden hazırlandığı, bazı toplu mezarların önceden kazındığı, daha fazlası için ise kazı makinelerinin hazır bulundurulduğuna dair kanıtların olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸ Böylece, Srebrenitsa Avrupa'nın ikinci Auschwitz'i haline gelmiştir.

Srebrenitsa güvenli bölgesinin korunması konusunda yeterli önlem almayan Birleşmiş Milletler, yaşanan bu trajedi karşısında seyirci kalmıştır. Srebrenitsa ve Jepa'nın düşmesi ile Sırp, Sırp Cumhuriyeti olarak adlandırılan Bosna'nın doğusundaki toprakların etnik açıdan temizlenmesi harekâtını başarıyla sonuçlandırmışlardır. Bu durum, Bosna'nın çatışan taraflar arasında bölüştürülmesini, dolayısıyla bir barış antlaşmasına varılmasını kolaylaştırmıştır. Daha önce barış antlaşmasının imzalanmasını bir türlü sağlayamayan uluslararası topluluk, belki bu sebepten dolayı Srebrenitsa'nın düşmesine göz yummuştur. Aynı zamanda, Birleşmiş Milletler Srebrenitsa ve Jepa gibi güvenli bölgeleri koruma yükümlülüğünden de kurtulmuştur. Gerçekten de, Bosna savaşı ile ilgili "Srebrenitsa'nın düşmesine neden izin verildi?" gibi soruların cevabı beklenmektedir. Bu sorulara cevap verilmediği sürece, uluslararası hukuka ve adalete düşürülmüş bulunan gölge sürecektir.

Bosna savaşının yaşandığı yıllarda, Sancaklı Boşnaklar da zor günler yaşamıştır. Sırbistan ve Karadağ yönetimi Sancaklı Boşnaklar üzerinde sistematik baskı uygulamıştır. Sözde Sancak Devleti'ni kurmaya çalıştıkları gerekçesiyle, bazı önde gelen Sancaklı Boşnaklar tutuklanmıştır. Diğer taraftan "silah arama operasyonları" yoluyla yüzlerce Boşnak işkence görmüştür.¹¹⁹ Zulümden kurtulmak için bazı Boşnak köylüler "ineğini satıp" Sırtan silah satın alarak, yetkililere "teslim etmek" zorunda kalmıştır. Aslında bu silah toplama operasyonlarını Sırp ve Karadağlılar geçmiş yıllarda da uygulamış ve Müslümanlar bu yöntemle göçe zorlanmıştır. Nitekim Bosna savaşı döneminde 60 bin – 80 bin kadar Boşnak'ın Sancağı terk ettiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında, 1990-1995 yılları arasında 34 Sancaklı Boşnak öldürülmüş, 100'ün üzerinde kişi kaçırılmış,¹²⁰ Boşnaklara ait 105

118 Deyan Anastasiyevic, "Podsecanje: Srebrenica za Pocetnike", *Vreme*, sayı 752, 2 Haziran 2005.

119 Bu konudaki tanıklıklar için bkz. Semiha Kaçar, *Svjedočenje iz Sandžaka*, Yeni Pazar: Sandžački Odbor za Zaštitu Ljudskih Prava i Sloboda, 2002.

120 En büyük kaçırma eylemlerinden biri Štrpsti olayıdır. 27 Şubat 1993'te Belgrad'tan Bar kentine doğru seyahat eden tren, Sırbistan'ın Prijepolje kentinin yakınlarında bulunan Štrpsti köyünde Sırp milisleri tarafından

gayrimenkul havaya uçurulmuş, 27 Boşnak köyü ise etnik açıdan temizlenmiştir.¹²¹

Sonuç

Avrupa'da 19. yüzyılın sonuna kadar, Balkan ülkelerinde ise daha uzun süre, Avrupa'da Türk ve Müslümanların yaşamaması gerektiği düşüncesi mevcut olmuştur. Balkanlar'ı gezen Avusturyalı jeolog Ami Boue'nin 1854'te yazdığı gibi, Batılı insanlar, Balkanlar'daki bütün Müslümanların Asya'ya sürülmesi gerektiği fikrini desteklemişlerdir. Bu yüzden, Balkanların "istenmeyen yerlileri" durumunda olan Türk ve diğer Müslümanlara karşı işlenen mezalim ya hiç ele alınmamış, ya da önemsiz gösterilmeye çalışılmıştır. Birkaç tarihçi hariç, Balkanlar'daki Müslümanlara uygulanan mezalime karşı Batı dünyasının kayıtsızlığı, "Batılı insani değerler" kavramı açısından her halde bir insanlık ayıbı olarak nitelendirilebilir. Balkanlı Müslümanlar sadece bireyler olarak değişik biçimlerde mezalime maruz kalmamış, yüzyıllarca Balkanlar'da bıraktıkları kültürel izleri de büyük ölçüde yok edilmiştir.

Balkanlar'da yaşayan Müslümanlar tarih içinde, herhangi bir suç işlemeyen, sırf sahip oldukları etnik veya dinsel kimlikleri yüzünden, gayrimüslim komşuları tarafından öldürülmüştür. Nitekim, bu makalenin inceleme konusu olan masum Boşnak sivil halk, toprak ve ideoloji yüzünden öldürüldüğü gibi, sırf Müslüman oldukları için de katledilmiştir. Özellikle Katolik, İslam ve Ortodoks medeniyetlerinin kesişme noktasında yer almış olan Bosna, bu talihsiz jeopolitik konumunun bedelini ağır bir şekilde ödemiştir.

Tarih içinde Boşnaklara karşı işlenen mezalim, süreklilik arz etmiştir. Bütün bu mezalimin ortak amacı, etnik temizlik yoluyla Boşnakların sayısını azaltmak, Boşnakları göçe zorlamak ve nihayetinde bölgenin etnik haritasını değiştirmek olmuştur. Nitekim 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna savaşı, bu projenin bir devamı niteliğindedir.

zorla durdurulup, 21 yolcu kaçırılmış ve öldürülmüştür. Bu yolcuların 19'u Boşnak, diğerleri Hırvatı (Rifat Rastoder, "Tri Godine Od Zločina u Štrpcima: Zametanje Tragova", *Sandžačke Novine*, Sayı 1, Ocak 1996, ss. 31-33). Diğer bazı örnekler de devletin, azınlıklara yönelik işlenen cinayetlere seyirci kaldığını göstermektedir. Örneğin, 22 Kasım 1992'de Sancak bölgesinde bulunan Syeverin köyünden Priboy kentine işçileri taşıyan bir yolcu otobüsü, Sırp milis güçleri tarafından durdurulmuş, içinden 16 Boşnak kaçırılıp, katledilmiştir. Dönemin Sırbistan makamları bu olay hakkında herhangi bir soruşturma yapmamıştır.

121 İzveštaj o Položaju Bošnjačke Nacionalne Manjine u Srbiji, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 1998 yılı raporu.

Bu makalede Boşnaklarla ilgili olarak ele almaya çalıştığımız konular, uzun süre yazılması yasak olan konulardı. Bugün bile, Boşnaklara karşı işlenen mezalimin aydınlatılması çabaları yetersizdir. Olayların bütün ayrıntıları bilinmemektedir. Toplum psikolojisi açısından, sonuç olarak yazılmayan gerçeklikler, hiç olmamış gibi kabul edilmektedir. Buna karşılık -Ermeni soykırımına ilişkin iddialar gibi- defalarca zihinlere işlenen konular ise, toplum tarafından gerçeklermiş gibi algılanabilmektedir. Yapılması gereken, ulusal acıların unutulmaması, tarihi incelemelere daha fazla önem verilmesinin ulusal bilincimize işlenmesidir. Bir millet kendi tarihini en başta kendisi yazmazsa, başkalarının yazdıklarından kendini “öğrenmek” zorunda kalabilecektir ki, böyle bir sonucun ulusal bilinçte yaratabileceği yanlış ve olumsuz etkileri, yansımaları görmemek mümkün değildir.

Uluslararası topluluk senelerdir Boşnaklara “geçmiş unutulmalı, gelecek düşünülmelidir” mesajını vermektedir. Kuşkusuz arabayı sürerken, ileriye bakmak gerekmektedir. Ancak, ara sıra aynadan geriye bakılmazsa, beklenmedik bir “kazayla” karşı karşıya kalınabilir. İşte bu çerçevede, tarih boyunca zulme kurban edilmiş Müslümanların durumlarına, geçmişte yaşananlara daha yakından bakabilmek ulusal bir sorumluluktur.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati, 2001.

Ağanoğlu, H. Yıldırım. “Osmanlı Döneminde Rumeli'den Türk Göçlerinin Genel Değerlendirilmesi”. H. Yıldırım Ağanoğlu (haz.), *Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyumu, 31 Mayıs – 9 Haziran 2002*. İstanbul: Şahinler Matbaacılık, 2002.

Ahmad, Feroz. “Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”. Marian Kent (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Anastasiyevic, Deyan. “Podsecanje: Srebrenica za Pocetnike”. *Vreme*, Sayı 752, 2 Haziran 2005.

Andrejevich, Milan. "The Sandžak: A Perspective of Serb-Muslim Relations", Hugh Poulton ve Suha Taji-Farouki. *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra: Hurst & Company, 1997.

Babuna, Aydın. *Bir Ullusun Doğuşu, Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Bandžović, Safet. "Iseljavanje Muslimanskog Stanovništva iz Kneževine Srbije u Bosanski Vilajet". *Znakovi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

Bandžović, Safet. "Muslimani u Makedoniji i Prvi Balkanski Rat". *Znakovi Vremena*, Sayı 13-14, Sonbahar-Kış 2001.

"Biesen: Unistenje Nesrpskog Stanovništva u BIH je Rezultat Pazljivo Pripremljenog Plana", *Fena*, 27 Şubat 2006.

"Bombardovanje Beograda 1862 Godine", Sırbistan Devlet Arşivi, <http://www.archives.org.yu/>

206

"Bosanski Muslimani-Historija Jedne Borbe za Opstanak" isimli belgesel. I. Bölüm, Saraybosna, 1994.

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 7, Ankara: 1992.

Brkljača, Seka. PELESIĆ, Muhidin ve KAMBEROVIĆ, Husnija. "Bosna i Hercegovina u Toku Drugom Svjetskog Rata", Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998.

Bukić, Vera Kržišnik. *Bosanski Identitet*. Saraybosna: Bosanska Knjiga, 1997.

Corović, Vladimir. *Istorija Srpskog Naroda*. Belgrad, Janus, İnternet yayını, 2001, <http://www.rastko.org.yu/>

Crnovršanın, Harun ve SADIKOVIĆ, Nuro. *Sandžak-Porobljena Zemlja:*

Bosna, Sandžak i Kosovo Kroz Historiju. Tuzla: Bosanska Riječ, 2001.

Čengić, Hajrudin. *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926 g.: Istina o Jusufu Mehonjiću i Huseinu Boškoviću*. Saraybosna: Euro MH Komerc, 1999.

Dávid, Géza. "Osmanlının Yerli Halklarla İlişkileri: Macaristan Örneği". Ayşe Yıldız Topuz (der.), *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu, Gelibolu, 1 Kasım 1999*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Dávid, Géza. "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim". Metin Kunt ve Christine Woodhead (der.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 124, 2002.

Dedović Adžajlić, Azra. "Etnička Silovanja u Službi Terora i Realizacije Političkih Ciljeva u BiH od 1992. do 1995. Godine". *Znakovi Vremena*, Sayı 18-19, Kış-İlkbahar 2003.

Duraković, Nijaz. *Prokletstvo Muslimana*. Tuzla: Harfograf, 1998, s. 62.

Garašanin, Ilija. "Načertanije". 1844, <http://www.genocid.org/>.

Grmek, Mirko. GJIDARA, Marc ve ŠIMAC, Neven. *Etničko Čišćenje: Povijesni Dokumenti o Jednoj Srpskoj Ideologiji*. çev. Ivan Gotthardi Škiljan, Zagreb: Globus, 1993.

Hadžić, Ragip. "Sva Bošnjačka Stradanja". *Novi Horizonti*, Sayı 79, Mart 2006.

Imamović, Enver. *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine*. Saraybosna: Art 7, 1998.

Imamović, Mustafa. *Istorija Bošnjaka*. Saraybosna: Preporod, 1997.

Imamović, Mustafa. "Bošnjački Etnos: Identitet i Ime". *Prilozi*, Saraybosna: Institut za Istoriju, 2003.

Izveštaj o Položaju Bošnjačke Nacionalne Manjine u Srbiji, Helsinki Com-

mitte for Human Rights in Serbia, 1998 yılı raporu.

İnalçık, Halil. "Türkler ve Balkanlar". *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Eylül 2005.

Kaçar, Semiha. *Svjedočenja iz Sandžaka*. Yeni Pazar: Sandžački Odbor za Zaštitu Ljudskih Prava i Sloboda, 2002.

Karpat, Kemal H. "Hidžret iz Rusije i s Balkana: Proces Samodefiniranja u Kasnoj Osmanlijskoj Državi". *Znakovi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

Klaić, Nada. "Srednjovekovna Bosna: Politički Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)". Jusuf Žiga (der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 2000.

Lovrenović, Dubravko. "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)". Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998.

208

Malcolm, Noel. *Bosna'nın Kısa Tarih.*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999.

Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*. çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1999.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*. çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap, 1998.

Memić, Mustafa. "Sarajevo Kao Migracioni Centar Muslimana iz Crne Gore". Dževad Juzbašić (der.), *Prilozi Historiji Sarajeva*, Saraybosna, Institut za Istoriju, 1997.

Memić, Mustafa. "Bošnjaci Svoju Domovinu Zovu Bosna i Hercegovina". 13 Eylül 2003, www.bosnjaci.net.

"Mladic Je Bio Milosevicev Agent", *Sense*, 29 Mart 2006.

Mušović, Ulvija. "Osamdeset Godina od Zločina Nad Muslimanima u Šahovićima". *Danas*, 23 Kasım 2004.

Njegoš, Petar II Petrović. *Gorski Vijenac*. <http://www.rastko.org.yu/>

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Popovic, Aleksandre. *Balkanlar'da İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

"Pripadnik Srpskih Snaga u Sarajevu Svjedočio na Suđenju Generalu Galiću: Snajperisti su Pucali na Sve Što se Pomjera", *Vijesti*, 22 Ocak 2002.

Rastoder, Rifat. "Tri Godine Od Zločina u Štrpcima: Zametanje Tragova". *Sandžačke Novine*, Sayı 1, Ocak 1996.

Semiz, Dženana Efendić. "Srpska Agrarna Reforma i Kolonizacija 1918. Godine". Aleksander Ravlić (haz.), *Jugoistočna Europa 1918.-1995 Zbornik Radova s Međunarodnog Znanstvenog Skupa (1995, Zadar)*, Zagreb, Hrvatski Informativni Centar & Hrvatska Matica Iseljenika, 1997.

Sirotković, Hodimir ve MARGETIĆ, Lujo. *Povijest Država i Prava Naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb: Školska Knjiga, 1988.

Tepić, Ibrahim. *Bosna i Hercegovina u Ruskim Izvorima (1856-1878)*. Saraybosna, IRO Svjetlost, 1988.

Trifunovska, Snežana. *Yugoslavia Through Documents From its Creation to its Dissolution*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994.

Trotsky, Leon. *The Balkan Wars (1912-13): The War Correspondence of Leon Trotsky*. New York: Pathfinder Press, 1993.

Türbedar, Erhan. "Yüzyılın Davası: Bosna Adalet Peşinde". *Stratejik Analiz*, sayı 73, Mayıs 2006.

Velebit, Vladimir. "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population". *East*

European Quarterly, c.33, Sayı 2, Yaz 1999.

Žanić, Ivo. “Hajduci, Kmetovi, Askeri i Vitezovi: Simbolični Identiteti JNA i Postjugoslavenskih Vojski”. *Polemos*, c.1, Sayı 1, Ocak-Haziran 1998.

Zornija, Alenko. “Film »Grbavica« Oslıkava Stvarnost”. *Vjesnik*, 21 Şubat 2006.